

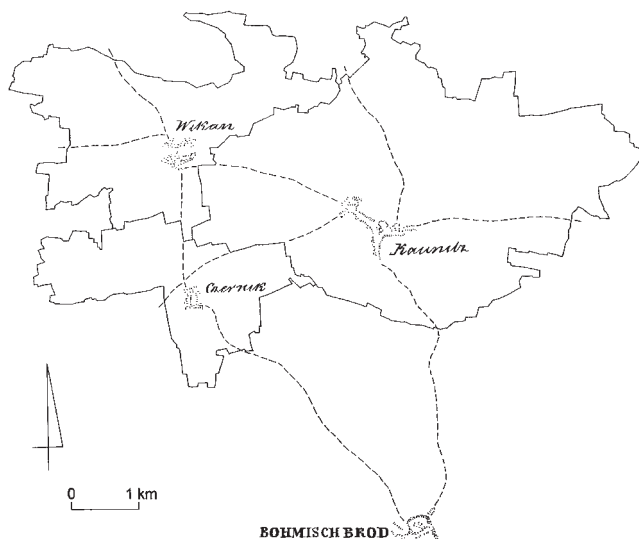
POZDNĚ GOTICKÉ KAMENICKÉ PRVKY VE VENKOVSKÝCH USEDLOSTECH NA Nymbursku PRŮZKUMY VYBRANÝCH USEDLOSTÍ V LOKALITÁCH VYKÁŇ, ČERNÍKY A KOUNICE

JAN KYPTA - JAROSLAV ŠULC - JAN VESELÝ

ÚVOD

Poznání stavební podoby vesnic pozdního středověku a raného novověku výraznou měrou posunuly plošné inventarizační průzkumy tzv. lidové architektury, prováděné zejména v 80. letech minulého století. V několika regionech se podařilo v areálech poddanských usedlostí registrovat početné kolekce ukázek kamenické práce pozdně gotického charakteru, jejichž původ lze ve valné většině nepochybně spojit s příslušným sociálním prostředím. Nálezy se koncentrují především na širším Slánsku, Sedlčansku, v okolí Plzně a v nevelké oblasti mezi Českými Budějovicemi a Českým Krumlovem, nazývané Kouty.¹⁾ V některých lokalitách se velká část těchto prvků dochovala in situ. S publikováním uvedených objevů je spjat zejména J. Škabrada.

Některé z identifikovaných objektů však dodnes zůstávají evidovány pouze v rukopisných výstupech inventarizačních a stavebněhistorických průzkumů. K neuveřejněným položkám patří i pozdně gotické tesané články ve vsích Vykáň, Černíky a Kounice, zaznamenané na konci 80. let minulého století P. Dostálem, K. Kábrtovou a T. Dittrichem.²⁾ Uvedená sídla, jejichž katastry spolu sousedí, se nacházejí v jihozápadním cípu okresu Nymburk, severně od Českého Brodu (obr. 1). Ve Vykáni byly identifikovány v čp. 5 a čp. 29 relikty bran, jejichž portály se vyznačují pozdně gotickým či goticko-renesančním tvaroslovím. Velmi cenné doklady předbělohorské etapy zástavby se dochovaly v Černíkách čp. 1 a 2, kde se kromě dvou pozdně gotických vjezdových bran nalézají i pozůstatky obdobně starých hospodářských staveb a jádra obytného domu. K mimořádně hodnotným ukázkám patří hospodářský objekt v areálu čp. 1, v jehož dvorním průčelí se uplatňuje sestava pozdně gotických ostění dveřních a okenních otvorů. Význam této stavby je zvýrazněn autentickým vročením, vyrytým na jednom z tesaných článků. V Kounicích přítomnost kamenických prv-

Obr. 1: Katastry vsí Vykáň (okres Nymburk), Černíky (okres Nymburk) a Kounice (okres Nymburk) podle tzv. mapy kultur z roku 1842. Přerušované linie vyznačují průběhy některých komunikací (kresba J. Kypta).

ků reprezentuje usedlost čp. 72 s druhotně užitým záklenkem pozdně gotického portálu.

Cílem předkládané studie není jen upozornit na doposud nepublikované doklady předbělohorské venkovské architektury, ale pokusit se i o zhodnocení těchto artefaktů v dobovém sociálním a kulturním kontextu. Vlastní popis a interpretaci zkoumaných objektů proto doprovází analýza dochovaných písemných pramenů, realizovaná s cílem postihnout majetkoprávní statut a pozici příslušných nemovitostí v rámci sociální a ekonomické struktury lokality a regionu. V tomto směru navazujeme na již předložené závěry studií, výmluvně demonstrujících možnosti interdisciplinární spolupráce, díky níž lze detailněji sledovat konkrétní formy pronikání prvků slohové stavební produkce do venkovského prostředí.³⁾

1) Např. K. Foud – T. Karel, Lidová architektura – město Plzeň, Plzeň 1998; J. Škabrada – Z. Smetánka, Architektura zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách (Příspěvek k poznání hmotné kultury středověké vesnice), Archeologické rozhledy 26, 1974, 236–270; S. Voděra – J. Škabrada, Jihočeská lidová architektura, České Budějovice 1986.

2) P. Dostál – K. Kábrtová – T. Dittrich, Inventarizační průzkum lidové architektury Středočeského kraje, okres Nymburk, Praha 1988. Rkp. uložen v archivu NPÚ ÚOPSC v Praze. Ing. arch. P. Dostáloví tímto děkujeme za svolení k publikaci jím pořízených fotografií.

3) J. Kypta – J. Šulc, Poznámky ke stavební podobě vesnic středního Polabí v předbělohorském období (Usedlost s renesanční bránou v Podolance), Památky středních Čech 17/1, 2003, 25–32; J. Kypta – J. Šulc, K formám pronikání slohových výtvarných prvků do prostředí venkovské usedlosti (Pozdně gotické brány v Jenštejně a Dřevčicích), Památky středních Čech 18/1, 2004, s. 25–39; J. Kypta – J. Šulc, Pozdně gotické slohové prvky v architektuře venkovských usedlostí v Záluží u Čelákovic, Památky středních Čech 19/1, 2005, 46–53.

Obr. 2: Vykání. Situace vsi na tzv. císařském otisku mapy stabilního katastru z roku 1842. Označeny usedlosti čp. 5 a 29. Body vyznačují polohy v textu popisovaných bran.

POPIS STAVEBNÍ PODOBY OBJEKTŮ

Vykání (okres Nymburk)

Prostorová skladba vykáňských usedlostí upoutává na první pohled výrazně nepravidelnou strukturou (obr. 2). Topografii lokality zásadně ovlivňuje niva Týnického potoka, jejíž pás dělí zástavbu na dvě přibližně stejně velké části. Oba díly obsahují jakési „zárodky“ nevelkých návší, kolem nichž jsou volně seskupeny usedlosti. Téměř v linii severojižní osy zástavby protíná ves centrální komunikace. V jihozápadním cípu sídliště je situován v jádře gotický kostel sv. Havla.⁴⁾

Areal statku čp. 5, jehož plocha z jihovýchodu vymezuje jádro vsi, se na nejstarších katastrálních plánech vyznačuje největší výměrou pozemku. Podobu zástavby usedlosti na konci 19. století, kterou kolem roku 1900 úplně změnily novostavby, částečně zachycuje dobový akvarel (obr. 3).⁵⁾ Malíř zobrazil usedlost od severozápadu, přičemž v kompozici dominují dvě brány, za nimiž se nachází obytný dům

s roubenou světnicí. Dochovaným pozůstatkem těchto, posléze zaniklých těles vjezdů jsou tesané pískovcové články pozdně gotických portálů, v současnosti druhotně zakomponované v obvodovém ohrazení pozemku. V recentním sloupku ve vjezdu do dvora je osazen segment, jehož široce okosená spodní hrana nese vyrytou značku v podobě překřížených písmen „Z“ a „Y“; v horní části plasticky vystupuje reliéf erbu ve tvaru nakloněného kolčího štítu s třemi plodnicemi hříbových hub (obr. 4).⁶⁾ Zmíněný akvarel článku s heraldickým znamením znázorňuje v půlkruhovém záklenku portálu brány, jež stála ve vjezdu do dvora (malíř zachytil podobu erbu poněkud nepřesně). Horní rohy čtvercového tělesa brány probíraly mělké segmenty; korunu, skloněnou do dvora, pokrývaly prejzy. Obrys patrně celoplošně omítaného průčelí lemovala úzká pasparta (lizéna) s drobným ústupkem na vnitřní hraně. Vpravo od hlavního tělesa brány byla v ohradní zdi prolomena branka pro pěší. Nad půlkruhovým záklenkem portálu branky jsou patrná vpadlá pole cviklů se zkosenými

hranami, dotvářející obdélný rám otvoru.

Zazděný průjezd druhé brány, situované západně od jádra zástavby usedlosti, směřoval do zahrady. Její průčelí vynikalo mnohem honosnějším výtvarným pojednáním: bohatě profilovaným ostěním půlkruhově zaklenutého portálu a renesančním obloučkovým štítovým nástavcem s plastickým členěním, završeným volutovým frontonem, na němž byl usazen kalich. Nástavec oddělovala od tělesa vjezdu profilovaná římsa. Pod částečně opadanou omítkou průčelí vystupuje kvádrové zdivo vlastního vjezdu a cihelné zdivo nástavce. Dnes se v místech brány nachází pouze kolekce několika tesaných článků portálu a vrcholový fronton, jejichž charakter přesně odpovídá kresbě akvarelu. Do ohradní zdi jsou zakomponovány mohutné bloky stojek ostění spočívající na přečnivajících, částečně osekávaných patnicích (obr. 5, 6). Široký pruh profilace ostění je tvořen vnějším ústupkem s masivním oblounem a dvěma výžlabky. Přibližně 90 cm nad patou stojek profilace zabíhá do skloněného trojúhelníkového štítku, jehož základna lícuje s vnější plochou ostění. Současné osazení stojek imituje jejich původní funkční určení. Mezi stojkami leží volně na zemi jeden segment archivoly (obr. 7). Na koruně ohradní zdi je

4) E. Vyletová, Ke gotické podobě kostela sv. Havla ve Vykání, Zprávy památkové péče 60, 2000, s. 53–59.

5) Akvarel, jenž vyhotovil J. O. Štěrbá, je v majetku rodiny Kadeřávkových ve Vykání čp. 5. Autoři studie tímto vyjadřují své poděkování panu Karlovi Kadeřávkovi a panu Petrovi Kadeřávkovi za zpřístupnění této ikonografie a svolení k jejímu publikování, dále za poskytnutí rodinné kroniky a sdělení cenných informací o statku.

6) Jako modrák, kozák a hřib dubový (zleva) určil plodnice hub mykolog S. Šebek, Kadeřávkovský grunt čp. 5 ve Vykání, Vlastivědný zpravodaj Polabí 10 (č. 5–6), 1970, s. 78–81. Za upozornění na tuto studii děkujeme PhDr. J. Hrabětové.

usazen volutový, z pískovce tesaný fronton, jehož čelní plochu zdobí rotující rozety (obr. 8). Na pravé stojce je položen článek s okosem, na jehož ploše je vyryta kamenická značka, shodná jako u výše zmíněného článku s erbem (obr. 6).

Popsané pozdně gotické články jsou doprovázeny dvěma destičkami s novodobě vyrytým letopočtem 1536, umístěnými na sloupku pod článkem s erbem a mezi stojkami v ohradní zdi zahrady (obr. 4, 8). Nabízí se možnost ztotožnit tuto dataci s vročením, patrným na akvarelu v profilaci záklenku portálu brány, jež směřuje do zahrady. Z číslic, znázorněných malířem, lze ale bezpečně přečíst jen první dvě – 15, přesto lze i následující dvojčíslí hypoteticky určit jako 36 (obr. 9). V areálu usedlosti se nalézá ještě jedno, zřejmě autentické vročení – 1595 – vyryté na pískovcovém kvádru (obr. 10). Tento mohutný kamenný blok je v současné době osazen v průčelí stodoly, která z východu uzavírá dvůr usedlosti.

Druhá ze sledovaných nemovitostí – čp. 29 – se nalézá v protilehlé, severozápadní části vsi. Ve zdivu obytného domu, situovaného při severní straně dvora, byl nalezen druhotně užitý tesaný článek s okosenou hranou zabíhající do trojúhelníkového štítu. Vzhledem k pravidelné řadě otvorů na boční ploše ostění – pozůstatkům mříže – zřejmě patřil k ostění pozdně gotického okna.⁷⁾ Příмым dokladem předbělohorské podoby zástavby usedlosti je fragment vjezdové brány s ostěním goticko-renesančního tvarosloví. Z hmoty původního vjezdu se uchovalo jen torzo jihovýchodního piliře; ostatní části beze zbytku zanikly (obr. 11, 12). Ostění portálu brány se skládalo z mohutných tesaných pískovcových segmentů, z nichž zůstaly osazeny články stojky a část osekaného náběhu záklenku. Bohatá profilace ostění se skládá z dvojice ústupků a úzkého okosu hrany, který zabíhá do trojúhelníkového štítu, jehož základna lícuje s průčelní plochou ostění. Oba ústupky se přibližně 60 cm nad patou stojky pravoúhle zalamují. Vnější ústupek je vyplněn masivním oblounem, prostě ukončeným s hranou ostění. V náběhu zaklenutí je dobře patrné ostré rozhraní mezi hladkou, pohledovou plochou ostění a úzkým pásem hrubého povrchu kamene, uzpůsobeného pro přitažení omítky.⁸⁾ Vzhledem k výrazně fragmentárnímu

Obr. 3: Vykáň, čp. 5. Akvarel z konce 19. století zachycující podobu usedlosti od severozápadu. V kompozici dominují dvě, později zbořené vjezdové brány (reprofoto J. Sulc).

stavu omítkových vrstev na průčelí torza vjezdu nelze charakterizovat jejich stratigraficky nejstarší složku.

Černíky (okres Nymburk)

Urbanistická struktura vsi Černíky je určena obdélnou návsi, obklopenou nepravidelným rastroem usedlostí, z něhož na jihozápadním okraji zástavby výrazně vystupuje areál vrchnostenského hospodářského dvora (obr. 13). Usedlosti čp. 1 a 2, kde registrujeme pozdně gotické kamenické články, se nacházejí v jižní frontě zástavby, přičemž areál prvního ze zmiňovaných statků je vysunut východně od obvodové linie návsi.

K nejstarší vrstvě zástavby usedlosti čp. 1 patřila ještě donedávna mohutná vjezdová pozdně gotická brána, dnes z větší části zbořená. Uchovalo se jen torzo západního piliře a navazující branka pro pěší (obr. 15, 16). S tělesem brány byla původně na západní straně provázána vysoká ohradní zeď, jejíž vnější líc navazoval na průčelí vjezdu; na vnitřní straně byla zeď odsazena ústupkem. Podobu brány před zbořením zachycuje fotografie z roku 1969, na níž je patrný půlkruhově zaklenutý portál a dodatečný, poměrně subtilní klasicistní nástavec (obr. 14).⁹⁾ Mladší úpravy se dotkly i průčelí tělesa vjezdu, jehož piliře pokryla v omítkě provedená plastická výzdoba. Ostění portálu tvořily masivní tesané pískovcové bloky s okosenou hranou. Okos, dobře patrný na fotografii z roku 1969, se na stojícím torzu dochoval jen fragmentárně. Pravoúhlý portál branky pro pěší je sestaven z pěti mohutných pískovcových bloků. Hranu ostění lemuje mělký ústupek s nevýrazným oblounem (spodní část

7) Viz P. Dostál – K. Kábrtová – T. Dittrich, o. c. v pozn. 2.

8) Téměř shodnou profilaci nese druhotně užitě ostění portálu brány ve vrchnostenském dvoře Týnice v katastru Kounic, který byl založen na místě zaniklé vsi s tvrzí. Štítový nástavec brány byl ještě nedávno ukončen rovněž druhotně užitým pískovcovým tesaným frontonem s autentickým vročením 1573. Snímek brány, který ještě zachycuje fronton, je přiložen k Evidenčnímu listu nemovitě kulturní památky – složka Kounice. Uloženo v NPÚ ÚOPSC v Praze.

9) Snímek pořízený F. Šebkem je přiložen k Evidenčnímu listu nemovitě kulturní památky – složka Černíky. Uloženo v NPÚ ÚOPSC v Praze.

Obr. 4: Vykáň, čp. 5. Druhotně užitý tesaný segment záklenku portálu brány, která původně stála ve vjezdu do dvora usedlosti. Plochu článku zdobí heraldické znamení tři hřibovitých hub. Okosená hrana je opatřena kamenickou značkou v podobě překřížených písmen „Z“ a „Y“. Pod článkem je osazena destička s novodobě vyrytým vročením 1536 (foto J. Sulc, 2004).

profilace zanikla). Na portál branky navazuje na vnitřní straně nika se segmentovým záklenkem, do něhož byl vložen trámek se dvěma následnými otvory pro usazení točnice dvířek. Na průčelí brány lze sledovat pod opadanou klasicistní omítkou fragmenty hrubé omítky s vápennými nátěry.

Vlastní zástavba usedlosti je od komunikace a brány vzdálená přibližně 10 m. Ze severní strany ohraničuje dvůr obytný dům obdélného půdorysu, situovaný rovnoběžně s komunikací. Fasády, vyjma západní, kompletně pokrývá recentní omítka (obr. 17). Vnitřní dispozice domu prodělala výrazné změny ve 20. století a dnes nelze rozpoznat chronologický vztah jednotlivých konstrukcí. Skutečnost, že podstatné části obvodového zdiva sahají do předbělohorského období, indikují zazděné okénko v západním štítu a armovaná nároží (viz níže). Hrana ostění okénka, vytesaného z jednoho kusu pískovce, je široce okosená (obr. 18). Přesnou obdobou tohoto prvku je článek vsazený v průčelí severního dílu hospodářské stavby ve dvoře usedlosti, jejíž výstavba nepochybně spadá do pozdně středověkého období (viz níže).

Nejvýraznějším reprezentantem předbělohorské zástavby usedlosti čp. 1 je torzo objektu, podélně prisazeného k západní parcelní hranici (obr. 19, 21). Na něj navazuje na jihu mladší budova stájí. Současný havarijný stav postupně zanikajícího objektu skýtá dobré podmínky pro provedení průzkumu. Dříve než přistoupíme k jeho popisu, je nutné upozornit na rozdíly mezi realitou a záznamem na ma-

Obr. 5: Vykáň, čp. 5. Levá stojka portálu brány zasazená v ohradní zdi zahrady (foto J. Sulc, 2004).

pových listech stabilního katastru. Východní průčelí hospodářského objektu se zde totiž částečně přimyká k obvodovému zdivu domu, ve skutečnosti ale obě stavby odděluje prostor široký přibližně 5 m (obr. 21).

Díky absenci omítek se na větších plochách zkoumané stavby dobře projevuje struktura obvodového zdiva, vyzděného z hrubě upraveného lomového kamene. Nároží jsou armována mohutnými tesanými kvádry (obdobně jako v severozápadním nároží obytného domu). Objekt má mírně nepravidelný půdorys o rozměrech 5,5–6,5 × 15,5–16,5 m. Jednotráktová vnitřní dispozice se skládá ze tří místností, vzájemně oddělených kamennými příčkami. Všechny tři, původně samostatné prostory, přibližně čtvercového či mírně obdélného půdorysu, byly přístupné pravoúhlými portály, umístěnými ve východním – dvorním průčelí. Vůči osám místností jsou vstupy situovány asymetricky. Ve stěnách interiérů se uplatňují odkládací niky: po dvou v jižním dílu, po jedné ve středním a severním dílu (zde byla zadní stěna niky druhotně proražena a sloužila jako větrací otvor).

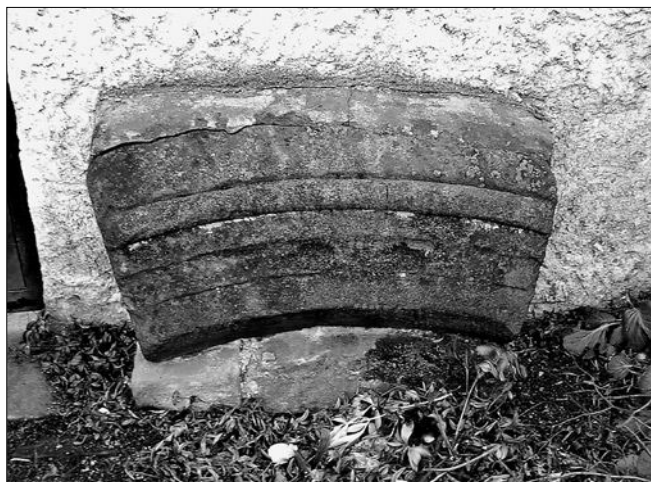
Tesaná ostění vstupních portálů, jejichž tvarosloví je pozdně gotické, se skládají z mohutných pískovcových kvádrů (obr. 22, 23, 24). Svislé části ostění jsou vždy tvořeny nižší stojkou, převázanou pod překladem vodorovným kvádem. Vstupy završují masivní rovné překlady. Podobu původního prahu lze dnes charakterizovat jen v případě prostředního portálu, jehož stojky spočívají na mohutném bloku, který je mírně vykrojen v celém rozsahu profilu vstupu. Původní podoba článků ostění je částečně pozměněna poškozením. Portál jižního dílu se dochoval v torzálním sta-

Obr. 6: Vykáň, čp. 5. Pravá stojka portálu brány zasazená v ohradní zdi zahrady. Na horní ploše stojky je položen tesaný článek s okosenou hranou, která nese kamenickou značku v podobě překřížených písmen „Z“ a „Y“ – shodnou jako na článku s heraldickým znamením (foto J. Šulc, 2004).

vu: jižní stojka byla vytržena a její kapsa dozděna, část severní stojky, vystupující ze zdiva, byla osekána, práh byl až na malý fragment odstraněn. Na rozdíl od dalších dvou portálů nebyla hrana překladu tohoto vstupu pravděpodobně nijak profilována. Ostění portálu středního dílu se uchovalo kompletní, jeho hrany však byly velmi poškozeny. Původní okosení hran je proto patrné pouze na překladu a v horní části jižní stojky. Zaslepený portál severního dílu z části zakrývá omítka. Originální pohledový líc ostění lze dnes sledovat jen na překladu a na horním dílu levé stojky. Povrch svislého dílu jižní stojky zvětřel a odpadl. Hrana článků tohoto portálu je opatřena mělkým výžlabkem. Niky vstupních otvorů severního a středního dílu jsou završeny segmentovými záklenky. V případě vstupu do jižní místnosti nelze vzhledem k mladším úpravám charakterizovat originální podobu horních partií niky.

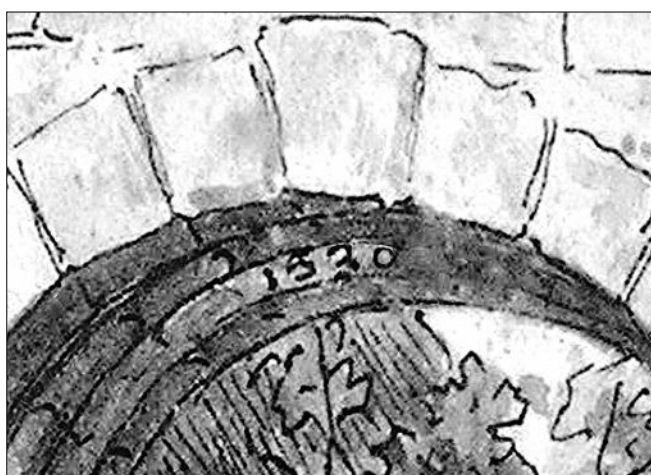
Původní okenní otvory, které se uchovaly v dvorním průčelí severního a středního dílu, se vzájemně výrazně odlišují (okenní otvor jižního dílu zanikl v důsledku mladších úprav či je doposud zakryt vrstvami omítek). Okénko severní místnosti, rámované ostěním vytesaným z jednoho bloku pískovce, mělo především větrací funkci, osvětlovalo jen minimálně (obr. 24). Hrana ostění je na vnější straně po celém obvodu široce okosena, obdobně jako v případě drobného okénka ve štítě obytného domu. Špalety okenní niky se segmentovým záklenkem se směrem do interiéru asymetricky nálevkovitě rozevírají. Naopak až nápadně velké okno středního dílu mělo nepochybně hlavně funkci osvětlo-

Obr. 7: Vykáň, čp. 5. Segment archivolty portálu brány, volně položený mezi stojkami před ohradní zdí zahrady (foto J. Šulc, 2004).

Obr. 8: Vykáň, čp. 5. Druhotně užitý fronton štítového nástavce brány, která původně prolamovala ohradní zeď zahrady (srov. obr. 3). Po tomto prvku je osazena destička s novodobě vyrytým vročením 1536 (foto J. Šulc, 2004).

Obr. 9: Vykáň, čp. 5. Zvětšený výřez obr. 3 v partii ostění záklenku portálu brány, která původně prolamovala ohradní zeď zahrady. Uprostřed výřezu je patrné vročení, které lze hypoteticky číst jako 1536 (reprofoto J. Šulc).

vací. Ostění tohoto okna je sestaveno z pěti článků (obr. 25, 26). Mírně obdélný okenní otvor završuje segmentově vykrojený překlad. Okosenou hranu ostění, vybiňující přibližně 40 cm nad patou stojek, lemuje mělký žlábek. Ose-

Obr. 10: Vykáň, čp. 5. Druhotně užitý pískovcový blok s vyrytým vrocením 1595, jenž je v současné době vsazen do zdiva stodoly (foto J. Sulc, 2005).

kaný povrch čela parapetu dokládá existenci dnes zcela zaniklé profilace tohoto článku.

S průčelím lícující povrchy tesaných prvků ostění jsou hladké; nic nenasvědčuje přítomnosti obvodových hrubších pásů, určených k přitažení omítky. Výjimkou je pouze hrubé zpracování ostění drobného okénka severního dílu. Nejvíce upoutává pozornost pohledová plocha překladu okna prostředního dílu, na níž jsou vyryty kartuše s letopočtem a dvě písmena (obr. 26, 27). Z částečně poškozených iniciál, vyvedených v gotické minuskuli, lze určit pouze pravé písmeno – „U“. V obdélném rámečku se zahrocenými bočními hranami, z nichž po stranách vyrůstají stylizované listky, je umístěno vrocení s bezpečně čitelnými prvními dvěma číslicemi – 14; zbylé dvě, výrazně poškozené, lze hypoteticky číst jako 71 či 91.

Při vstupech do jižního a středního dílu dispozice se na průčelí uplatňují torza tří kamenných krakorců, umístěných ve shodné výškové úrovni (obr. 19, 20). Skládají se ze dvou pískovcových kvádrů obdélného profilu, postaveného na výšku. Vyčnívající část jižního, oproti zbývajícím dvěma poněkud subtilnějšího krakorce byla kompletně osekána. Fragmentárně se uchovaly i horní díly středního a severního krakorce; v téměř nepoškozené podobě zůstaly pouze prvky spodní, jejichž čela předstupovala před fasádu o přibližně 60 cm. Zešíkmená zakončení těchto dílů člení tři výžlabky. Krakorce zřejmě dokládají existenci pavlače pro nástup do patra, které zcela zaniklo.

Pod severní částí stavby se nachází dvoupřstorový sklep, jehož severní, podstatně větší díl je v půdorysu oproti přízemí asymetricky vysunut severozápadním směrem. S touto disproporcí zřejmě souvisí existence širokého vynášecího pasu v bázi obvodového zdiva severní části západního průčelí (obr. 30). Poloha dělicí zdi mezi oběma díly sklepa se naopak téměř shoduje s umístěním příčky v přízemí stavby. Ve vstupu do sklepa je osazen portál s hrotitým záklenkem, sestavený z tesaných pískovcových článků. Okosená hrana ostění zabíhá do trojúhelníkového štítu, jehož základna lícuje s boční stranou článků. Při stojkách, z vnější strany, se ve zdivu šije uplatňují nepravidelné kapsy, které navozují dojem zařízení pro upevnění závory, avšak nelogicky vsazované před čelním lícem portálu (obr. 28, 29). Horní část portálu zakrývá mohutný pískovcový kvádr,

vsazený do klenby vstupní šije. Obdélný vstup do zadního, menšího dílu sklepa je vyzděn z lomového kamene. Oba dva díly sklepa mají valené klenby, kterými prostupují větrací průduchy. Severní díl je odvětráván do západního průčelí v místech, kde se v bázi obvodového zdiva projevuje obdélný otvor s půlkruhovým záklenkem. Průduch jižního dílu ústí v patě východního průčelí. Do sklepa se sestupuje poměrně dlouhým koridorem šije, jež sahá až k jihozápadnímu nároží obytného domu. Původní řešení přístupu bylo ale patrně odlišné; zřízení současné šije souvisí až s výstavbou přístavku mezi domem a hospodářským objektem.

Mladší stavební úpravy popisované stavby, realizované někdy mezi polovinou 17. až počátkem 19. století, souvisí s uzpůsobením severní části přízemí k obytným účelům. Do severozápadního rohu středního dílu dispozice bylo umístěno otopné zařízení, obsluhované ze sousední místnosti, která byla s vytápěným prostorem komunikačně spojena nově zřízeným dveřním otvorem v dělicí příčce. Současně zřejmě došlo k zaslepení portálu ve východním průčelí severní místnosti, proražení severní obvodové zdi dveřním otvorem a zřízení okna v západním průčelí severního dílu. Existenci okna zde nasvědčuje větší cihelná zazdívka v západní fasádě s prkenným překladem. K těmto úpravám náleží i zaklenutí místností valenými klenbami s pětibokými výsečemi. O chronologickém vztahu mezi výstavbou klenby středního dílu a proražením příčky mezi středním a severním dílem svědčí kameny, zavázané jak do klenby, tak do zazdívky nad nikou druhotně vylámaného vstupního otvoru. Recentní úpravy se dotkly zejména jižního dílu, dodatečně rozděleného tenkou příčkou. Jižní část jeho dvorní stěny podstatně změnilo přezdění v místech recentně proraženého dveřního a okenního otvoru. Výrazně zmenšena byla i světlost okenního otvoru středního dílu.

S výše popisovanou usedlostí sousedí další ze sledovaných jednotek – čp. 2. Současná výměra areálu tohoto čísla popisného se oproti stavu znázorněnému mapami stabilního katastru podstatně zmenšila: západní část pozemku dnes náleží k čp. 28. Ve vjezdu do dvora stojí brána s pozdně gotickým portálem, jehož půlkruhové zaklenutí je mírně převýšené (brána je dnes součástí čp. 28). Ostění portálu je sestaveno z tesaných pískovcových článků s okosenou hranou vyběhající přibližně 60 cm nad patou stojek (obr. 31).¹⁰⁾ K nestarší etapě zástavby usedlosti patří též objekt situovaný při východní straně dvora, který se stal součástí jižního dílu obytného domu, výrazně upraveného ve 2. polovině 19. století (dnes čp. 2). Nedávno provedená razantní renovace domu však fatálním způsobem limituje možnosti současného poznání. Dnes jsme odkázáni jen na několik fotografií a stručný popis inventarizačního průzkumu, z něhož vyplývá, že zmiňovaná část zřejmě představuje pozůstatek komorového bloku domu či samostatně stojící hospodářské stavby, zřejmě předbělohorského původu (obr. 32, 33).¹¹⁾ O stáří tohoto objektu dnes svědčí

10) Ostění záklenku portálu bylo v nedávné době degradováno celoplošným sbroušením elektrickou bruskou, které ubralo z hmoty kamene až 5 cm.

11) „Na mladší obytné stavení, datované v krovu (na komínu) do 70. let 19. století, navazuje část zděná z pískovce, s armovanými nárožími a špaletami vstupů, přízemní, bez střechy. V J průčelí je kamenné ostění vysokého obdélného okna, bez okosů, s novodobou zazdívkou. Vlevo vedle něj je vstup se širokou šikmou špaletou s eliptickým (téměř segmentovým) nadpražím, osazený masivním kamenným ostěním, širokým,

Obr. 11: Vykáň, čp. 29. Torzo brány s goticko-renesančním ostěním situované ve vjezdu do dvora usedlosti (foto J. Kypta, 2005).

jen pozdně gotický portál s půlkruhovým záklenkem osazený ve vstupu do sklepa (obr. 35). Ostění portálu je opatřeno širokým okosem, který zabíhá zhruba 70 cm nad patou stojek do trojúhelníkových štítků. Pozornost vzbuzuje zejména neobvyklý plastický reliéf (dnes zaniklý), jenž byl umístěn v interiéru přízemí nad nikou vstupu (obr. 34).

Kounice (okres Nymburk)

Prostorová struktura zástavby Kounic, tak jak ji zachycují mapové listy stabilního katastru, je nejspíše odrazem sídelní proměny vsi v období raného novověku, kdy lokalita získala funkci správního centra rozrůstajícího se kounického velkostatku (obr. 36). Lze předpokládat, že do struktury jádra v té době výrazně zasáhlo i vložení rozsáhlého zámeckého areálu a vrchnostenského pivovaru.

V lokalitě byla při inventarizačním průzkumu zaregistrována jediná usedlost s užitým tesaným článkem pozdně gotického charakteru. Jedná se o statek čp. 72, který se nalézá ve frontě návsi, jihovýchodně od kostela. V zástavbě usedlosti dnes dominuje architektura 19. a 20. století. Na-

s profilací a ornamentem v nadpraží (v interiéru). Prostor místnosti má dispozici ve tvaru L, je zaklenut dvěma na sebe kolmými valenými klenbami (oblouk mírně převýšený, až eliptický na výšku). V S stěně je rovněž zrušený vstup, s lunetou segmentového záklenku. V J stěně je sešup šikmou valeně klenutou chodbicí s kamennými schody do sklepa. Na levé straně je široká klenutá nika. Vstup má masivní kamenné ostění s půlkruhovým záklenkem, se širokým okosem. Sklep je z kamene valeně klenutý, větrák v boku sklepa ústí mimo objekt v zahradě (sklep je mimo dnešní dům).

Mimořádně hodnotné jádro zřejmě domu usedlosti s kamennými detaily, náležejícími předbellohorskému časovému horizontu. Převzato z: P. Dostál – K. Kábrtová – T. Dittrich, o. c. v pozn. 2.

Obr. 12: Vykáň, čp. 29. Detail ostění portálu brány situované ve vjezdu do dvora usedlosti (foto J. Sulc, 2004).

lezený prvek je umístěn v portálu sklepa hospodářského objektu, štítovým průčelím přisazeného k návesní hranici pozemku. V ostění vstupu je druhotně užit tesaný půlkruhový záklenek s okosenou hranou (obr. 37). Stojky portálu jsou sestaveny z hrubě tesaných kvádrů bez okosu.

HODNOCENÍ POPISOVANÝCH OBJEKTŮ V KONTEXTU VENKOVSKÉ ARCHITEKTURY

Střední Polabí – severně a severovýchodně od Prahy – nepatří k regionům, jež by se vyznačovaly vysokou koncentrací reliktní předbellohorské venkovské zástavby. Na poměrně sporadickém výskytu pozdně gotické kamenické práce – nejčastějšího pozůstatku architektury daného období – se podílí zřejmě několik faktorů, z nichž některé jsme se nedávno pokusili naznačit.¹²⁾ V uvedené oblasti převažují pozůstatky pozdně gotických vjezdových bran (Dřevčice, Jenštejn, Podolanka, Záluží; vše okr. Praha-východ), jejichž soubor podstatně rozšiřuje i pět příkladů z lokalit Černíky a Vykáň.¹³⁾ Daný stav zjevně představuje jen zlomek původního fondu, jak ilustruje mj. fragmentární stav většiny výše prezentovaných těles. Obdobně dominantním zastoupením bran je charakteristické Sedlčansko. Zde vyniká situace vsi Dražkov (okr. Příbram), kde pozdně gotické portály rámuji vjezdy do dvorů čtyř usedlostí.¹⁴⁾ K pozoruhod-

12) J. Kypta – J. Sulc, K formám ..., o. c. v pozn. 3, s. 34.

13) Viz pozn. 3.

14) J. Škabrada – P. Dostál, Pozdní gotika ve vesnických usedlostech na Sedlčansku, *Archaeologia historica* 10, 1985, s. 482.

Obr. 13: Černíky. Situace vsi na tzv. císařském otisku mapy stabilního katastru z roku 1842. Označeny usedlosti čp. 1 a 2. Body vyznačují polohy vjezdových bran. V textu popisované objekty zvýrazněny tmavě.

Obr. 14: Černíky, čp. 1. Pozdně gotická brána s dodatečným štítovým nástavcem. Na hraně ostění levého náběhu záklenku je dobře patrný okos (foto F. Sebek, 1969).

ným ukázkám kvality kamenické práce ve venkovském prostředí patří bohatě profilovaná ostění torz bran ve vykánšských usedlostech čp. 5 a 29, jejichž blízkou obdobou je v kontextu poddanské usedlosti portál vjezdu v jihočeském Krnině čp. 3 (okr. Český Krumlov).¹⁵⁾ Výtvarné pojednání

průčelí brány v čp. 5, situované v ohradní zdi zahrady, je navíc umocněno renesančním štítovým nástavcem. K takovéto honosné ukázce reprezentace lze ve venkovském prostředí dohledat jen ojedinělé analogie. Zmínit lze náročně pojednanou sgrafitovou výzdobu tělesa brány v nedaleké Podolance čp. 11 (okr. Praha-východ)¹⁶⁾ či renesanční průčelí vjezdu s obloučkovou atikou ve Skalsku čp. 17 (okr. Mladá Boleslav).¹⁷⁾

Zatímco brány se v oblasti širšího středního Polabí vyskytují relativně početněji, jiné příklady zástavby předbělohorských venkovských usedlostí jsou naopak mnohem vzácnější. Mimořádné postavení proto náleží torzu patrové stavby ve dvoře usedlosti čp. 1 v Černíkách, jejíž dispozice odpovídá hospodářskému účelu. Původně vzájemně oddělené, přibližně shodně velké díly přízemí pravděpodobně sloužily jako skladovací jednotky. Obdobně bylo zřejmě způsobeno i zaniklé patro, které však mohlo mít oproti přízemí odlišnou dispoziční skladbu. Podle absence pavlače nad severním dílem lze totiž usuzovat na existenci větší prostory v této části. Význam objektu zvýrazňuje nález autentického vrocení, jež vymezuje horní mez doby výstavby rokem 1499 (letopočet lze hypoteticky číst jako 1471 či 1491). V rámci venkovské architektury velmi ranou datací navíc doprovází poměrně početná kolekce užitých ostění, svědčící o vysoké míře uplatnění pozdně gotické kamenické práce v některých pozdně středověkých venkovských usedlostech ve středních Čechách. Pozornost upoutává především ostění okna středního dílu, jehož forma a velikost překvapují ve vztahu k uvažovanému hospodářskému účelu. Podstatná je

i skutečnost, že objekt není v rámci vsi solitérem, ale pouze nejlépe dochovaným torzem soudobé etapy zástavby příslušné usedlosti a sousedního statku. Dnes lze bohužel litovat, že jen omezeně můžeme hodnotit nejstarší fázi oby-

16) J. Kypta – J. Šulc, Poznámky ke ..., o. c. v pozn. 3.

17) J. Škabrada – J. Vajdiš, Lidová architektura Středočeského kraje, Praha 1984, foto 21.

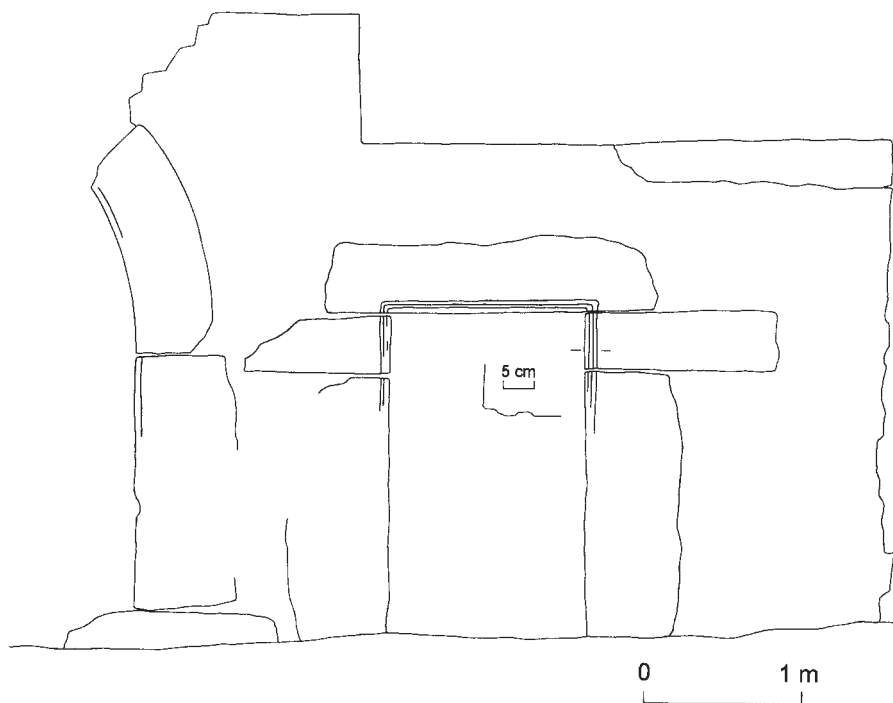
15) S. Voděra – J. Škabrada, o. c. v pozn. 1, obr. 279.

ného domu v čp. 1 či zřejmě hospodářský objekt v čp. 2.

Koncentrace dochovaných staveb v Černíkách je ve středním Polabí ojedinělá, v širším geografickém rámci má však obdobu v náročné kamenné výstavbě venkovských usedlostí ze závěru pozdního středověku a z raného novověku v jihočeských Koutech. Tento mikroregion je charakteristický nevelkými sídly tvořenými jen několika statky. Zdejší, v několika případech dobře „zakonzervovaná“ nejstarší fáze stojící architektury výmluvně odráží možnosti sedláků v předbělohorském období. Ti byli zjevně schopni realizovat nákladné stavební podniky, často s jednoznačně reprezentativním záměrem.¹⁸⁾ Bohatými příklady kamenné architektury s užitými pozdně gotickými tesanými prvky se vyznačuje i oblast severozápadně od Prahy.¹⁹⁾ Co do počtu kamenické práce mohou být k objektu ve dvoře usedlosti čp. 1 v Černíkách blízkou analogií pozůstatky patrových komorových bloků obytných domů v Černuci čp. 29 (resp. 69, okr. Kladno) a Pchérách čp. 24 (resp. 41; okr. Kladno), kde se ve dvorních průčelích dochovaly in situ celé soubory pozdně gotických ostění. Pozoruhodným příkladem samostatně stojící hospodářské stavby je torzo patrové budovy v Humnech čp. 10 (resp. 341; okr. Kladno), jejíž přízemí prolamují kromě jednoho dveřního otvoru i dva průjezdy s půlkruhovými portály. Patrová část byla rozdělena na tři díly, přístupné z pavlače vstupy se sedlovými portály. Tato pozoruhodná stavba zřejmě spadá do obdobné kategorie jako objekt v Černíkách, o to žádoucí by bylo prověření sociálního pozadí držitelů této nemovitosti.

Obr. 15: Černíky, čp. 1. Torzo pozdně gotické brány (foto J. Šulc, 2004).

Obr. 16: Černíky, čp. 1. Torzo pozdně gotické brány. Nezakresleny fragmenty mladších klasicistních omítkových úprav průčelí (kresba a zaměření J. Kypta, 2005).

PŘÍRODNÍ ZDROJE, TYP EKONOMIKY A SOCIÁLNÍ STRUKTURA SLEDOVANÝCH SÍDEL

Sledované vsi leží uvnitř staré kulturní zemědělské krajiny Středolabské tabule. Kombinace výhodných klimatických poměrů, konfigurace terénu a kvalitního půdního pokryvu s vysokým podílem zemědělsky nevhodnějších půd uložených na hlinitých spraších představovala v předin-

18) J. Pešta, Usedlost čp. 1 v Krnině, *Průzkumy památek* IV/2, 1997, s. 101–115; S. Voděra – J. Škabrada, o. c. v pozn. 1, s. 115–117.

19) J. Škabrada – P. Dostál, *Pozdní gotika ve vesnických usedlostech na okrese Kladno*, in: *Urbes medii aevi*, Praha 1984, s. 113–148.

Obr. 17: Černíky, čp. 1. Pohled na západní průčelí obytného domu. Ve štítě je patrné ostění zaslepeného okénka, vytesané z jednoho bloku pískovce (foto J. Šulc, 2004).

dustriálním období jeden z určujících faktorů při utváření typu ekonomiky a sociální struktury oblasti.²⁰⁾ Charakteristický pro tento typ byl především převažující podíl zemědělské výroby jakožto základního zdroje obživy, a v raném novověku pak relativně nízká dynamika sociální stratifikace projevující se pomalým tempem růstu podílu osedlých vrstev s nejnižšími půdními přídělky.²¹⁾ Vysokou produktivitu zemědělské půdy oceňovaly již dobové prameny: berní rula v polovině 17. století hodnotila potenciál zdejších polností z hlediska agrárního užitku nejvyšším stupněm – „*rolí ourodný*“, diferencovanější a přesnější tereziánský katastr o více než půlstoletí později řadil Černíky a Kounice ke čtvrtému a Vykání k pátému bonitnímu stupni v osmistupňové škále.²²⁾ Charakter intenzivně ex-

ploatované zemědělské krajiny si region udržel až do 19. století. Záznamy stabilního katastru z roku 1842 o poměru jednotlivých kultur dokládají, že v Černíkách a Vykání bylo více než 90 % rozlohy katastru tvořeno ornou půdou, v Kounicích tento podíl činil 74 %. O kvalitě zemědělské půdy přesvědčivě vypovídá především zastoupení pšenice v obilní skladbě; ta mohla být ve všech třech lokalitách pěstována ve větší či menší míře na 86–97 % rozlohy orné půdy.²³⁾

Dobré odbytové možnosti pro většinu zemědělských komodit skýtalý držitelům půdy v dané oblasti na jedné straně příslušnost k širšímu zásobovacímu okruhu pražských měst, na druhé straně pak přímý přístup k celozemsky významným dálkovým komunikacím. Podle údajů Müllеровy mapy Čech z roku 1720 byla ves Kounice situová-

na na zemské silnici spojující Drážďany s Vídní, která přicházela od Brandýsa nad Labem přes Čelákovice a Mochov a dále směřovala ke Kolínu.²⁴⁾ Navazující síť místních ko-

Obr. 18: Černíky, čp. 1. Detail okénka v západním štítě obytného domu. Srov. obr. 17 (foto J. Šulc, 2004).

20) V půdní skladbě zkoumaných lokalit jsou nejvíce zastoupeny různé typy černozemí, hnědozem, v okolí vodotečí pak černice. Nejobvyklejší půdotvorný substrát představují hlinité spraše. Srov. Půdní mapa ČR. List 13–13 Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, in: Soubor geologických a účelových map, Praha 1990. K interpretaci půdních typů M. Tomášek, Půdy České republiky, Praha 2000. Zevrubnou charakteristiku krajiny a přírodních zdrojů přináší V. Müller (ed.), Vysvětlivky k souboru geologických a ekologických účelových map přírodních zdrojů v měřítku 1:50 000. List 13–13 Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, Praha 1991.

21) Základní rozdělení Čech podle sociální struktury a typu ekonomiky provedl J. Petrán, Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války, Praha 1964; srov. rovněž A. Míka, Sociálně ekonomická struktura českých zemí před třicetiletou válkou, Sborník historický 21, 1974, s. 41–74; 23, 1976, s. 37–80. S důrazem na dlouhodobý kontinuální vývoj M. Cerman – E. Maur, Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750, Český časopis historický 98, 2000, s. 737–774. K vývoji sociální struktury v přílehlé oblasti středního Polabí srov. J. Šulc, Třicetiletá válka a venkovská sociální struktura na panství Brandýs nad Labem v 16.–18. století, in: Confluens. Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka 1, Mělník 2005, s. 1–35; L. Matušiková, Hospodářské a sociální poměry na panství Poděbrady po třicetileté válce, Středočeský sborník historický 22–23, 1996–1997, s. 51–70.

22) M. Haasová-Jelínková (ed.), Berní rula 18. Kraj kourimský, Praha 1952, s. 332–335; A. Chalupa – M. Lišková – J. Nuhlíček – F. Rajtoral,

Tereziánský katastr český. Svazek 2. Rustikál (kraje K–Ž), Praha 1966, s. 60–61.

23) Národní archiv, fond Stabilní katastr–duplikát, inv. č. 6602, 6631, 6595.

munikací zajišťovala dobrý přístup k této cestě i pro obyvatele dalších okolních vsí.²⁵⁾ Záznamy tereziánského katastru z první poloviny 18. století dokládají jak příslušnost sledované oblasti k pražskému tržnímu okruhu, tak prodej obilí přímo v místě.²⁶⁾

DĚJINY FEUDÁLNÍ DRŽBY

Dochované písemné prameny kladou počátky sídelní aktivity ve sledovaném území do hloubi staršího středověku. Dle zprávy Pulkavovy kroniky tvořily vsi Vykan a Bříství již od roku 993 součást majetkového zázemí břevnovského kláštera. Nejstaršímu mužskému klášteru v Čechách je dle zprávy kronikáře spolu s dalším majetkem věnoval sám jeho spoluzakladatel – pražský biskup Vojtěch.²⁷⁾ Obě místa jsou potom skutečně v majetku zmíněné instituce doložena až do počátku 15. století.²⁸⁾ V době husitských válek, kdy byl majetek kláštera sekularizován, získal Vykan zástavně do držení od císaře Zikmunda nejprve Jan Vrbík z Tismic²⁹⁾ a v roce 1437 týž panovník zapsal ves spolu s dalším pozemkovým jméním břevnovského kláštera (mj. Přerov nad Labem a Bříství) a některých dalších církevních institucí (mezi tím i pět poddanských usedlostí v Černíkách) Jindřichovi ze Stráže.³⁰⁾ Vykan poté zůstala součástí panství se správním centrem v Přerově nad Labem až do počátku 17. století, kdy byla spolu s dalším majetkem přivtělena k velkostatku Kounice.³¹⁾

Obr. 19: Černíky, čp. 1. Dvorní průčelí hospodářského objektu ve dvoře usedlosti (foto J. Kypta, 2005).

Je také doloženo, že na počátku 14. století držel jednu dědinu (hereditas) ve vsi, neznámo ovšem na jakém právním základě, Petr ze Suchdola. V roce 1318 pohnal před zemský soud Zdeslava z Tismic, jenž byl obviněn ze způsobení škod na majetku žalobce.³²⁾ Mladší prameny se již o tomto majetku nezmiňují a je vysoce pravděpodobné, že před rokem 1406 náležela celá ves k panství břevnovského kláštera.³³⁾

Komplikovanější a méně průhledná je historie feudální držby v Černíkách, které byly v průběhu 14. až 16. století majetkově rozděleny na několik částí. Ves je prvně zmiňována k roku 1293, kdy královna Jitka učinila listinné obdarování ve prospěch kostela v Lysé nad Labem.³⁴⁾ Součástí hmotného zabezpečení farního stánku v Lysé tvořily „in villa Czrmnik unius bonae araturae hereditas et quatuor hospites, quorum quilibet solvit marcam arg. de censu annuo...“³⁵⁾ Další osud tohoto majetku není znám. Až v roce 1503, při dělení pozůstalého jmění po Jindřichovi Smiřickém ze Smiřic, je jako příslušenství panství Lysá nad Labem uváděn i nespécifikovaný počet poddanských usedlostí v Černíkách.³⁶⁾ V roce 1535 následoval v držení panství Jiřík Vachtl z Pantenova, a byl to pravděpodobně prá-

24) Müllerova mapa Čech z roku 1720. Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, Praha 2002, listy 8, 13, 14.

25) K síti komunikací nižšího řádu srov. tzv. první a druhé vojenské mapování Čech, dostupné na webových stránkách Laboratoře geoinformatiky Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem (<http://oldmaps.geolab.cz>), především sekce 108, 109.

26) M. Dvorská-Urbánková, Zásobování Prahy obilím v 18. století ve světle tereziánského katastru, Pražský sborník historický 24, 1991, s. 51–96; k otázce pražského tržního okruhu ve starším období J. Petráň, Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. a počátkem 17. století. AUC. Philosophica et historica, Monographia V, Praha 1964, s. 212.

27) G. Friedrich (ed.), Codex diplomaticus et epistolarie regni Bohemiae. Tomus I, Pragae 1904–1907, s. 45; J. Emler – J. Gebauer (edd.), Prameny dějin českých. Díl V. Příběha z Radenína řečeného Pulkavy Kronika česká, Praha 1893, s. 27.

28) Jejich příslušnost ke klášteru dokládá břevnovský urbář z roku 1406. Srov. J. Emler (ed.), Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými, Praha 1881, s. 178.

29) F. Palacký (ed.), Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl I, Praha 1840, s. 500. Zástavní suma činila 385 kop grošů.

30) F. Palacký (ed.), Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl II, Praha 1842, s. 452.

31) NA Praha, fond Desky zemské, sign. DZV 135, fol. G 8. Panství Přerov vystřídalo v průběhu 15. a 16. století řadu držitelů. Po Jindřichovi ze Stráže a jeho synu Jiřím Strážském ze Stráže získal dominium na konci 15. století Jan ze Šelmberka (před 1484) a po jeho smrti odprodal syn Jindřich ze Šelmberka celé panství v roce 1524 spojeným obcím pražským. Po rozbití jednoty pražských měst v roce 1528 byl Přer-

rov načas rozdělen mezi obě pražská města, nicméně po konfiskaci městského majetku v roce 1547 došlo znovu ke sloučení obou částí v rámci nově utvořeného komorního panství Přerov. Na přelomu 16. a 17. století byla řada vsí přerovského panství císařem zastavena a následně zcizena; jeho zbytek byl v roce 1631 přičleněn ke komornímu panství Brandýs nad Labem. Srov. Kol., Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Východní Čechy, Praha 1989, s. 396–399; k dějinám vsi Vykan ne zcela přesně V. Trnka, Kounice a Přerov v Čechách, Praha 1873, s. 106–110.

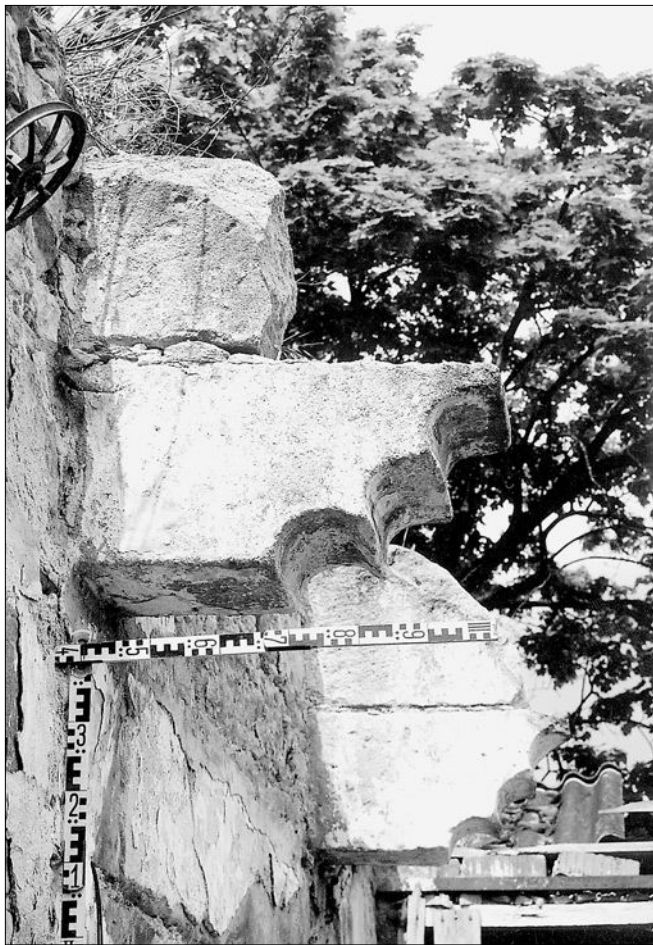
32) J. Emler (ed.), Pozůstatky Desk zemských království Českého r. 1541 pohořelých. Díl I, Praha 1870, s. 40.

33) J. Emler (ed.), o. c. v pozn. 28, s. 152. Urbář z roku 1406 výslovně zmiňuje, že v majetku kláštera se nachází „tota villa Wykan“.

34) K tomu více A. Sedláček, Hradý, zámky a tvrze Království českého. Díl X, Praha 1997 (reprint), s. 348. Jen zčásti zachytil rozdrobenou feudální držbu v Černíkách V. Trnka, o. c. v pozn. 31, s. 102–106.

35) J. Emler (ed.), Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars II. Annorum 1253–1310, Pragae 1882, s. 697.

36) A. Sedláček, o. c. v pozn. 34, s. 348.

Obr. 20: Černíky, čp. 1. Detail prostředního krakorce v dvorním průčelí hospodářského objektu ve dvoře usedlosti (foto J. Veselý, 2005).

veš on nebo jeho choť Anna z Toušeně, kdo zmíněnou část vsi přičlenil k panství Kounice.³⁷⁾

Jinou část Černík s příjmem v hodnotě jedné hřivny stříbra držel před rokem 1340 vyšehradský kanovník Jan. Toho roku ji daroval k založení kanovnícké prebendy v kapitule.³⁸⁾ Není zřejmé, zda se jednalo o tentýž majetek, který potom vyšehradská kapitula užívala až do husitských válek. V roce 1437 totiž císař Zikmund zastavil Janovi ze Stráže mezi jiným také „v Černicích pět člověkuov ... kanovníctví vyšehradského.“³⁹⁾ I po skončení husitských válek vyšehradská kapitula ve vsi disponovala jedním manským dvorem. Teprve v roce 1499 svolil král Vladislav na žádost Jaroslava ze Šelmberka k osvobození „pustého“ dvora s dvěma lány polí, držného tehdy manem Janem, od manských povinností a jeho dědičnému přivtělení k přerovskému panství.⁴⁰⁾ V roce 1562 byl přerovský díl Černík, sestávající tehdy ze tří osazených a dvou pustých usedlostí, postoupen na základě směny Zdeňkovi Vachtlovi z Pantenova k panství Kounice.⁴¹⁾

37) V roce 1548 již není jako součást panství Lysá nad Labem ves jmenována. Srov. A. Sedláček, o. c. v pozn. 34, s. 349.

38) J. Emler (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Pars IV, Annorum 1333–1346, Pragae 1892, s. 296–297.

39) F. Palacký (ed.), o. c. v pozn. 30, s. 452.

40) J. Kalousek (ed.), *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské*. Díl XVIII, Praha 1900, s. 118–119.

41) Národní archiv, fond Stará manipulace, sign. SM K 292. Trh však nebyl zanesen do zemských desek, o což ještě v 90. letech 16. století žádal Prokop Dvorecký z Olbramovic, tehdejší majitel kounického panství.

Další díl vsi, konkrétně krčmu s ročním úrokem 1 kopy 5 grošů drželi před rokem 1382 „Domka a Czenko“. Po jejich smrti získal pozůstalost z titulu odúmrtního práva panovník, který krčmu daroval Mikšíkovi, vyšehradskému vicepurkrabímu a Jindřichovi z Mečíře. Ti ji vzápětí odprodali Ješkovi, řečenému Hájek z Přistoupimi.⁴²⁾ V letech 1398–1408 pak vystupuje v pramenech v různých souvislostech Jan z Černík;⁴³⁾ v letech 1400–1407 ve sporu o dědictví nespécifikovaného majetku v Černíkách Matěj z Černík.⁴⁴⁾ Z mladších pramenů, které dokumentují situaci na počátku 16. století, vyplývá, že i v dalším průběhu 15. století zůstávala majetková držba v Černíkách rozdrobena.

Teprve od 40. let 16. století registrujeme zvýšené úsilí Jiříka Vachtla z Pantenova a poté i jeho manželky Anny z Toušeně o arondaci drobného feudálního majetku v okolí Kounic. Zápisy zemských desek z této doby dosvědčují, že jmenovaní získali od panovníka postupně v Černíkách poplužní dvůr a několik poddanských usedlostí;⁴⁵⁾ scelení pozemkové držby ve vsi v rukách jediné vrchnosti však bylo dovršeno až přivtělením dílů, náležejících k panství Lysá nad Labem a Přerov nad Labem, o nichž jsme pojednali výše. Při prodeji kounického panství v roce 1601 jsou jako jeho součást připomínány poplužní dvůr s poplužím, palouky, štěpnicí a celá ves Černíky s výsadní krčmou.⁴⁶⁾

Funkce lokálního centra postupným vývojem nabývala ves Kounice (původně Konice). Také v jejím případě je historie feudální držby v období mladšího středověku známa patrně jen neúplně. Nejprve se v letech 1257–1295 vyskytuje jméno vsi v predikátech Zachariáše, Předbora a Nachvala z Konic,⁴⁷⁾ v roce 1337 jsou zmiňováni bratři Zachař a Ješek z Konic⁴⁸⁾ a na počátku druhé poloviny 14. století pak jako držitelé patronátního práva k místnímu farnímu kostelu Zdeněk, Jan a Jiří z Konic.⁴⁹⁾ Různí příslušníci s predikátem „z Konic“ jsou potom v majetkovém vztahu ke Kounicím zmiňováni i v průběhu 15. století.⁵⁰⁾ Mimoto prameny před rokem 1381 ve vsi registrují majetkový podíl Ješka Rotla, měšťana Starého Města pražského.⁵¹⁾

Ještě v první polovině 16. století zůstávaly Kounice majetkově rozděleny. Část vsi tehdy držel Zdeněk Kačice z Kounic jako dědictví po svém otci Janu Kačicovi z Vrátkova, další díl Hašek z Vrábí a po něm od roku 1531 Jan Vosterský Kaplíř ze Sulevic. Jeden poplužní dvůr a několik pod-

42) G. Friedrich (ed.), *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské*. Díl XXXI. První kniha provolací desk dvorských z let 1380–1394, Praha 1921, s. 311.

43) G. Friedrich (ed.), *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské*. Díl XXXV, Praha 1935, s. 90, 130.

44) G. Friedrich (ed.), *Desky dvorské království Českého*. Díl VII. První kniha púhonná z let 1383–1407, Praha 1920, s. 137.

45) Národní archiv, fond Desky zemské, sign. DZV 43 C 18, DZV 4 F 17, DZV 4 H 19. Panovník tento majetek přinejmenším zčásti získal po Janu Měkýši z Ostrova.

46) V. Trnka, o. c. v pozn. 31, s. 13.

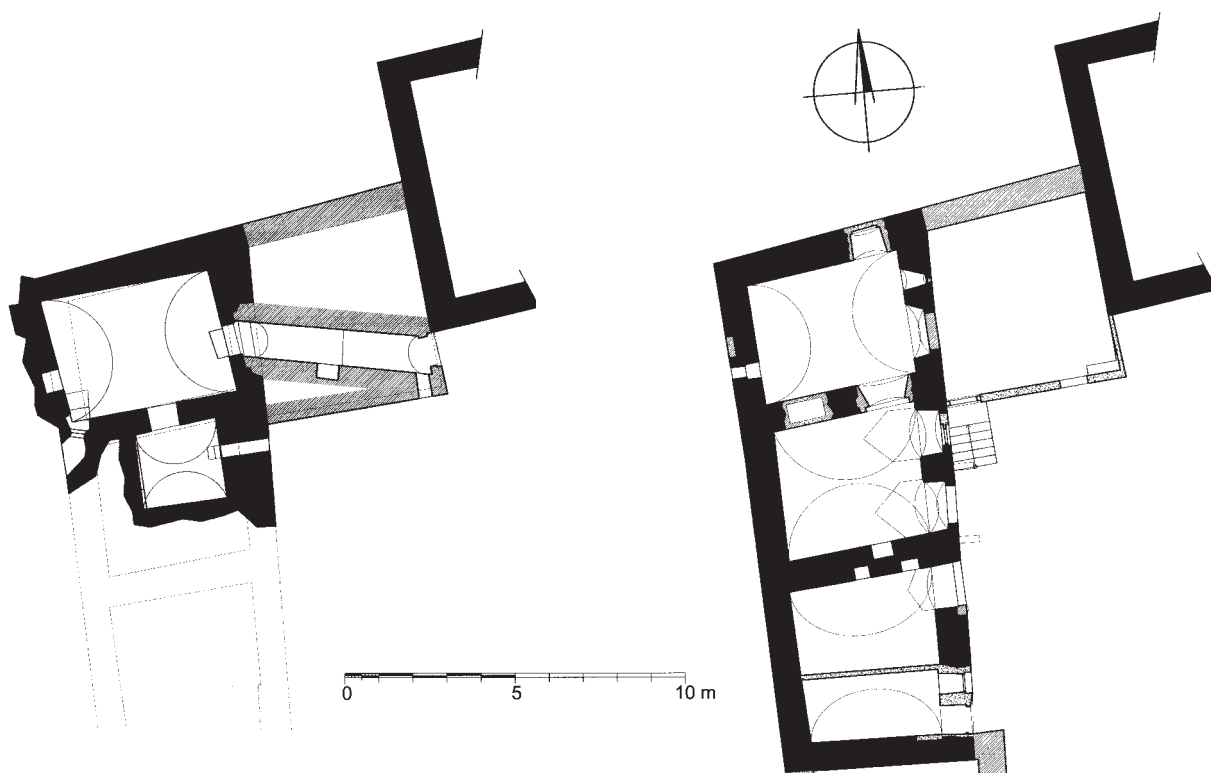
47) J. Šebánek – S. Dušková (edd.), *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. Tomus V. Fasciculus primus, Pragae 1974, s. 223–223; J. Šebánek – S. Dušková (edd.), *Codex diplomaticus et epistolarie regni Bohemiae*. Tomus V. Fasciculus secundus, Pragae 1980, s. 64–65; J. Emler (ed.), o. c. v pozn. 35, s. 725.

48) J. Emler (ed.), o. c. v pozn. 38, s. 159.

49) F. A. Tíngl (ed.), *Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim, 1354–1362*, Pragae 1867, s. 54, 67. Zápisy pocházejí z let 1354 a 1358.

50) Tyto šlechtice vypočítává A. Sedláček, *Hrady, zámky a tvrže Království českého*. Díl XV, Praha 1927, s. 178.

51) G. Friedrich (ed.), o. c. v pozn. 42, s. 306–308.

Obr. 21: Černůky, čp. 1. Půdorysy přízemí a sklepa hospodářského objektu ve dvoře usedlosti a západní části obvodového zdiva obytného domu. Tmavě zvýrazněny pozdně středověké konstrukce, šrafovane pobělohorské, zrnitě recentní (kresba J. Veselý, zaměření J. Kypta a J. Veselý, 2005).

danských usedlostí patřilo Vilémovi z Blance, jedna poddanská usedlost Janu Vrábskému z Vrábí a dvě usedlosti s krčmou Janu Měkýšovi z Ostrova.⁵²⁾ Všechny tyto části před rokem 1541 soustředil do svých rukou Jiří Vachtl z Pantenova a následně jeho choť Anna z Toušeně. Právě Jiří Vachtl z Pantenova je považován za stavitele renesanční tvrze v Kounicích, která se stala správním centrem budovaného kounického panství. V držení dominia po mezidobí poručnické správy Anny z Toušeně následovali Zdeněk a Jáchym Vachtlové z Pantenova a od roku 1590 Prokop Dvorecký z Olbramovic.⁵³⁾ Tomu se jako prvnímu podařilo scelit ve svých rukou celou ves Kounice. O devět let později směnil kounický velkostatek s Rudolfem Trčkou z Lípy za panství Želiv. V období trčkovské správy byl územní rozsah panství rozšířen výraznými majetkovými zisky a po konfiskaci majetku v roce 1634 přešlo celé panství včetně vsí Kounice, Vykáň a Černůky do majetku Ferdinanda III. Ten jej v roce 1644 daroval Albrechtu Gastonu Spinolovi z Bruay, od roku 1667 vlastnili panství příslušníci hraběcího rodu ze Suys a od roku 1693 rod Morzinů. Od roku 1772 až do konce patrimoniálního období setrval kounický velkostatek v rukou Lichtenštejnů.⁵⁴⁾

52) Výčet a genealogii držitelů majetkových podílů v 15. a 16. století podává A. Sedláček, o. c. v pozn. 50, s. 178–179; V. Trnka, o. c. v pozn. 31, s. 8–10.

53) Až do roku 1583 disponovala dvěma usedlostmi ve vsi obec města Českého Brodu. Od ní tento majetek koupil Petr Sturm z Hyršfeldu, který nadto ještě držel zdejší nápravnický dvůr.

54) A. Sedláček, o. c. v pozn. 50, s. 178–179; V. Trnka, o. c. v pozn. 31, s. 8–10.

DĚJINY USEDLOSTÍ ČP. 5 A 29 VE VSI VYKÁŇ

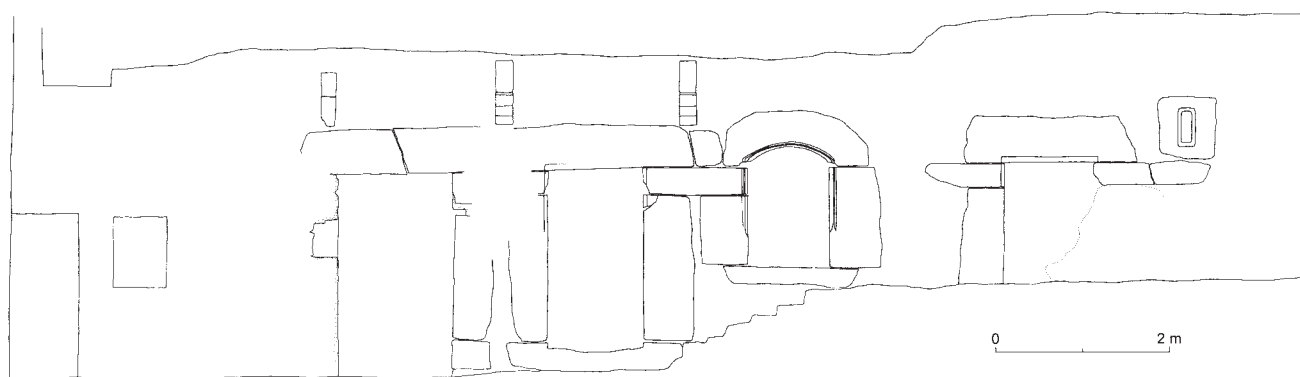
V prosinci roku 1529 došlo ve Vykáni na panství Přerov nad Labem k zaznamenání hodně události. Dle záznamu knihy šestipanského úřadu Starého Města pražského, které bylo v té době přerovskou vrchností, tehdy jeden z vykáňských hospodářů jménem Duchek Hřib přikoupil ke svému dvoru sousední podsedský grunt Martina Kaplana, a to z důvodu, „aby sobě kus dvoru od něho mohl připojiti k svému dvoru pro vzdělání vrat do svého gruntu.“ Šestipanství úředníci pochopitelně hleděli především k tomu, aby obec nebyla touto transakcí zkrácena na svých příjmech: Duchka Hřiba zavázali umenšený podsedský grunt po ukončení výstavby „vrat“ opravit a znovu jej v termínu dvou let osadit novým hospodářem.⁵⁵⁾

Je na místě položit si v souvislosti s popsanou událostí otázku, zdali uvedený zápis nemůže být odrazem okolností výstavby objektu brány v dnešním čp. 5, a to především s ohledem na erbovní znamení tří hřibovitých hub umístěné na článku ostění brány. V pozadí předložené analýzy pak stojí obecnější problematika funkce uvedených artefaktů v kultuře předbělohorské vesnice. Právě z tohoto hlediska lze uvedený zápis považovat za pozoruhodný, neboť jasně ukazuje na různé možnosti obyvatel vesnice jako výsledek postupujícího procesu sociální stratifikace již v období předcházejícím polovinu 16. století.

O sídelní skladbě vsi jsme poprvé informováni břevnovským urbářem z roku 1406.⁵⁶⁾ Ten ve Vykáni registru-

55) Archiv hlavního města Prahy, fond Sběrka rukopisů, sign. 2133, fol. 19/173.

56) Rozbor urbáře provedli J. Čechura – M. Ryantová, Urbář kláštera Břev-

Obr. 22: Černíky, čp. 1. Dvorní průčelí hospodářského objektu ve dvoře usedlosti (kresba a zaměření J. Kypa, 2005).

je 35 dědin se zahradami a loukami (*hereditates cum ortis et pratis*), z nichž každá obnášela 54 korců a byla zatížena určenou peněžní a naturální rentou a robotou. Další poplatky byly odváděny z komínů a výmazu. Mimo zmíněných 35 dědin urbář eviduje ve vsi ještě dalších 11 mlatců (*tritularii*), z nichž pět disponovalo přibližně korcem půdy a zahrádkou. Ze svého majetku odváděli peněžní rentu a kuřata a byli v případě potřeby zavázáni povinností účastnit se výmlatu obilí.⁵⁷⁾ Není zcela zřejmé, zda pojem „hereditas“ v tomto případě označoval jen jednotku půdní výměry, nebo půdu dědičně náležející k usedlostní jednotce. Ve druhém případě (počet dědin by byl roven počtu usedlostí) bychom museli předpokládat, že v lokalitě došlo v následujícím období k výrazné proměně sídelní a sociální struktury: soupis usedlostí pořízený okolo roku 1564 a nejstarší dochovaná pozemková kniha se zápisy z let 1568–1672 totiž ve vsi evidují jen 21 poddanských usedlostí, berní rula o necelé století později a rovněž tak i pozemková kniha založená v roce 1694 zaznamenávají 20 gruntů. Tyto prameny také ukazují na míru majetkové stratifikace v 16. a 17. století. Souhrnný přehled usedlostní struktury na sklonku předbělohorského období poskytuje berní rula z roku 1654. Ve vsi registruje 13 sedláků s rozsahem půdního fondu v rozmezí 48–174 výsevkových korců, tři chalupníky s rozsahem půdy v rozmezí 20–36 výsevkových korců a 4 zahrádky bez půdy. Především u kategorie sedláků tak sledujeme značný rozptyl v rozsahu pozemkové držby.⁵⁸⁾ Podobně jako v jiných obcích v zemědělském zázemí Prahy se také ve Vykání v předbělohorském období setkáváme s fenoménem emfiteutického zakupování stavovských osob na venkovských usedlostech.⁵⁹⁾ Na stavovský původ stavebníka zřetelně ukazuje již samo užití erbu na segmentu portálu brány usedlosti čp. 5. Stavov-

ské osoby v emfiteutickém držení tří vykáňských usedlostí zaznamenává od druhé poloviny 16. století také nejstarší pozemková kniha z let 1568–1672.⁶⁰⁾

Třebaže ves Vykáň disponuje dochovanou pozemkovou knihou, jež začíná zápisy již od roku 1568, ztotožnění v tomto prameni evidovaných usedlostí se současnými popisnými čísly je dosti komplikované a do značné míry jen hypotetické.⁶¹⁾ Důvodem je na jedné straně skutečnost, že většina zápisů v této knize zcela ustává v průběhu nebo těsně po skončení třicetileté války, na druhé straně pak analýza majetkoprávní a prostorové kontinuity ztěžuje absenci pozemkových knih ze druhé poloviny 17. století, které patrně vůbec nebyly vedeny.⁶²⁾ K obnově řádného a kontinuálního vedení pozemkové agendy došlo na celém panství jednorázově až v roce 1694.⁶³⁾ Analýza zápisů gruntovní knihy z roku 1694 mimo jiné umožnila ověřit skutečnost, že v průběhu let 1694–1842 nedošlo ve vsi u žádného z původních gruntů ke změně prostorového umístění jeho areálu ve vztahu k ostatním nemovitostem. Usedlosti jsou zde důsledně seřazeny od jihozápadního rohu (čp. 38) k severnímu konci vsi (čp. 26), poté zpět podél východního okraje směrem k jižnímu cípu (čp. 39).⁶⁴⁾

Rozborem pozemkových knih z let 1694–1842 bylo zjištěno, že usedlost čp. 5 užíval v roce 1694 jeden z poddaných sedláků Václav Kadeřávek. Grunt s 12 kopami záhonů orných rolí byl při obnově pozemkových knih toho roku oce-

nov z roku 1406, Časopis Národního muzea – řada historická 161, 1992, s. 79–107.

57) J. Emler (ed.), o. c. v pozn. 38, s. 178–179. Peněžní renta z dědin byla odváděna o sv. Jiří a sv. Havlu ve výši 64 grošů o každém z těchto termínů, o sv. Markétě a sv. Dionýsiu se mělo odvádět po 54 vejcích a o svátku sv. Havla také 4 kuřata. Z každého komínu bylo odváděno 6 denárů a dva malé denáry výmazu. Mlatci skládali při sv. Jiří a sv. Havlu po 6 groších a 2 kuřatech.

58) M. Haasová-Jelínková (ed.), o. c. v pozn. 22, s. 334.

59) Z právněhistorického hlediska se touto problematikou zabýval V. Procházka, Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, Praha 1963, s. 167–176; v kontextu blízkého Brandýska J. Kypa – J. Šulc, K formám ..., o. c. v pozn. 3, s. 35.

60) Na první z těchto usedlostí od roku 1564 hospodařil Viktorin Škopek z Elentperku a po něm až do počátku druhé poloviny 17. století jeho potomci (bližší pozornost její historii budeme věnovat níže), zatímco druhý grunt ujal patrně delší dobu před rokem 1567 Mikuláš Šindel z Blumenova a držel jej až do své smrti okolo roku 1584. Také třetí nemovitost patřila od roku 1597 Viktorinu Škopkovi z Elentperku. Až do druhé poloviny 17. století sdílela osud předešlé zmíněného škopkovského statku. SOA Praha, fond Velkostatek Kounice, inv. č. 316, Pozemková kniha vsi Vykáň z let 1568–1672, karton 224, fol. 9–13, 26–32, 57–65.

61) SOA Praha, fond Velkostatek Kounice, inv. č. 316, Pozemková kniha vsi Vykáň z let 1568–1672, karton 224.

62) Zápisy po roce 1655 jsou v uvedené pozemkové knize z let 1568–1672 velmi řídké a evidentně neúplné.

63) SOA Praha, fond Velkostatek Kounice, inv. č. 350, Pozemková kniha vsi Kounice, Černíky, Tlustovousy, Vykáň, Bříství a Kozovazy z let 1694–1714, karton 234.

64) K jádru vsi náležely usedlosti v pořadí podle gruntovní knihy z roku 1694 čp. 38, 35, 34, 30, 29, 28, 27, 26, 14, 13, 10, 9, 8, 7, 6, 5, 3, 1, 40 a 39. SOA Praha, fond Velkostatek Kounice, inv. č. 350, Pozemková kniha vsi Kounice, Černíky, Tlustovousy, Vykáň, Bříství a Kozovazy z let 1694–1714, karton 234.

něn na 390 zlatých a roční vejrunek stanoven na 4 zlaté.⁶⁵⁾ Mezi lety 1706–1709 přikoupil Kadeřávek ke svému statku dalších 6 kop záhonů rolí.⁶⁶⁾ Po smrti držitele byla usedlost s 18 kopami orných rolí v roce 1727 oceněna na 787 zlatých 12 krejcarů a postoupena synu Michalu Kadeřávkovi.⁶⁷⁾ Na konci 18. století získala nemovitost popisné číslo 4 a po přechíslování vsi na počátku 19. století popisné číslo 5.⁶⁸⁾ V roce 1770 byl statek popsán následovně: „jedna světnice, dílem od kamene a dílem roubená, síň, kuchyně, komora, nahoře nad tou komorou druhá komora, podle téhož stavení chaloupka, světnička a síň, kůlna, špejchar, marštal, od téhož stavení dále jeden chlív a plevník, přitom stodola o jednom mlatě a o jednom zadění, studně.“

Méně jasná je historie uvedené usedlosti před rokem 1694. Pokud bychom důvěřovali údajům fassé tereziánského katastru, pak v roce 1654 na tomto gruntu s výměrou orné půdy 54 korců, která se v místním kontextu řadí ke spodní hranici kategorie selských usedlostí, hospodařil Václav Šafařík. S uvedeným jménem se setkáváme také v pozemkové knize z let 1568–1672. Podle jejich záznamů se sice poddaný jménem Václav Šafařík zakoupil na jedné z vykáňských usedlostí až v roce 1655, to by však nemuselo být v rozporu s údajem fassé, neboť týž člověk mohl hospodařit na stejném gruntu již nějakou dobu předtím, bez řádného zápisu. Rozhodně by nešlo o nijak výjimečný případ. Starší zápisy pozemkové knihy ukazují, že se jednalo jen o průměrnou usedlost. V roce 1567 ji koupil za pouhých 30 kop grošů Hons Němec. Kladením vejrunků po jedné kopě grošů ji doplatil v roce 1585 a držel statek nejspíše až do své smrti v roce 1610. Poměrně slušně zásobená usedlost byla vzápětí oceněna na 200 kop grošů a prodána Petru Lazarovi. Ten zemřel již po pěti letech a v roce 1615 proto statek ujal ve stejném ocenění Petr Uhlíř Bydžovský. Ve 30. letech 17. století usedlost v důsledku války zpustla a v roce 1636 byla „beze všech svršků“ prodána za sníženou cenu 150 kop grošů vykáňskému šenkýři Matěji Šeretkovi. V roce 1655 byl grunt postoupen k užívání v odhadní ceně 105 kop mišenských grošů již zmíněnému Václavu Šafaříkovi a tentýž hospodář je jako držitel gruntu uváděn ještě v roce 1672.⁶⁹⁾

Odlišnou cestou se při identifikaci usedlostí v nejstarší pozemkové knize ubíral v první polovině 20. století dr. Ši-

Obr. 23: Černíky, čp. 1. Detail dvorního průčelí hospodářského objektu ve dvoře usedlosti (foto J. Veselý, 2005).

mek, který nerespektoval uvedenou návaznost tereziánského katastru na berní rulu a usedlost čp. 5 ztotožnil s jedním ze dvou gruntů, jež ve vsi od druhé poloviny 16. století držel Viktorin Škopek z Elentperku.⁷⁰⁾ Silnou stránkou této varianty je skutečnost, že škopkovský statek by jak svojí historií, tak ekonomickým zázemím daleko více konvenoval s reprezentativním vzhledem pozůstatků bran. Navíc nelze vyloučit, že jistou dobu před rokem 1564 tu skutečně hospodařila rodina užívající příjmy Hřib, s nímž se setkáváme v souvislosti se shora citovanou událostí z roku 1529. Její příslušníci totiž v 60. a 90. letech 16. století figurovali v zápisech u uvedené nemovitosti jako oprávnění nabyvatelé vejrunkových splátek. Na druhé straně je třeba zohlednit značný časový odstup mezi 20. a 60. lety 16. století i různé možnosti nabývání pohledávek na usedlostech. Spojitost mezi záznamem z roku 1529 a zápisem příslušné usedlosti v pozemkové knize tak může být jen zdánlivá. Přesto budeme historii tohoto gruntu věnovat pozornost. V nejstarší pozemkové knize z roku 1568 i v soupisu usedlostí z roku 1564⁷¹⁾ je zmíněný selský statek zapsán pod pořadovým číslem dvě. Jeho odhadní cena, která v roce 1564 činila 450 kop grošů, šacuňk z téhož roku a sociální statut držitelů ve druhé polovině 16. a v 17. století by napovídaly tomu, že šlo o jednu z nemovitostí, které v rámci vsi disponovaly největším ekonomickým potenciálem. Podle soupisu z roku 1564 byl tehdy jejím držitelem Jíra Jonák. Je možné, že týž hospodář nějaký čas před rokem 1567 držel i vykáňskou krčmu, neboť v letech 1567–1573 odtud přijímal vejrunkové splátky. V roce 1564 pak Jonák svou usedlost prodal za 450 kop grošů Viktorinu Škopkovi z Elentperku, jenž statek užíval jako stavovská osoba na základě emfyteutického práva.⁷²⁾ Grunt, který doplatil v roce 1582,

65) SOA Praha, fond Velkostatek Kounice, inv. č. 350, Pozemková kniha vsí Kounice, Černíky, Tlustovousy, Vykán, Bříství a Kozovazy z let 1694–1714, karton 234, fol. 267–268.

66) Viz pozn. 65, fol. 268.

67) SOA Praha, fond Velkostatek Kounice, inv. č. 325, Gruntovní kniha vsi Vykán z let 1718–1797, karton 230, fol. 235.

68) SOA Praha, fond Velkostatek Kounice, inv. č. 340, Pozemková kniha vsi Vykán z let 1770–1882, fol. 1.

69) Viz pozn. 68, fol. 75–82.

70) O rozbor dr. Šimka se v kronice rodu Kadeřávků z Vykáně čp. 5 opíral František Kadeřávek. Za zpřístupnění této práce jsme zavázáni panu Karlovi Kadeřávkovi a panu Petrovi Kadeřávkovi. Z kroniky čerpal také S. Šebek, o. c. v pozn. 6.

71) Národní archiv Praha, fond Stará manipulace, sign. B 94/29.

Obr. 24: Černůky, čp. 1. Severní část východního průčelí hospodářského objektu ve dvoře usedlosti. Do zazdívky portálu byl vsazen druhotně užitý tesaný kvádr (foto J. Šulc, 2004).

držel ještě v roce 1597, kdy ke svému dvoru přikoupil jinou usedlost ve Vykání.⁷³⁾ Za třicetileté války, v jejímž průběhu byla komunikačně exponovaná ves značně poškozena, vyhořely a zpustly i obě Škopkem držené usedlosti. Ještě v berní rule z roku 1654 je statek, označený jako „škopkovský“, s výsevkm 144 korců, klasifikován jako pusté „místo“.⁷⁴⁾ Téhož roku obě škopkovské usedlosti změnily majitele, když je dědici Viktorina Škopka, sourozenci Václav Škopek z Elentperku a Dorota Trojanová, prodali za 150 kop grošů Jiljímu Rejnolovi ze Strašic, hejtmánovi panství Škvorec. Na snížení ceny nemovitostí měl vliv především fakt, že usedlosti byly „do gruntu vypálené“. Po smrti Rejnola, nejspíše v roce 1664, prodal syn Jan Jiří Rejnol ze Strašic obě usedlosti ve stejném ocenění kounické vrchnosti hraběti z Bruay.⁷⁵⁾ O dalších uživatelích obou gruntů není vzhledem k absenci pozemkových knih v následujícím období nic bezpečného známo. Teprve až rustikální fassé teraziánského katastru z roku 1713 uvádí za hospodáře na rulovém „škopkovském“ gruntu (zmiňován již jen jediný) Matouše Kolenského. Prostřednictvím kontinuální řady mladších pozemkových knih z let 1694 až 1882 lze Matouše Kolenského spolehlivě lokalizovat do usedlosti čp. 38. Dr. Šimek pak spojoval osobu Matouše Kolenského se statkem přikoupeným Škopkem v roce 1597, zatímco usedlost, kterou Škopkové získali v roce 1564 od Jíry Jonáka, kladl na místo pozdějšího čp. 5. Je tedy zřejmé, že dochované prameny nám poskytují pro sledování starších dějin usedlosti čp. 5 jen málo spolehlivých opor. Za vysoce pravděpodobnou přesto můžeme považovat hypotézu, která klade užití zkoumaných pozdně gotických či goticko-renesančních slohových prvků do kontextu emfyteutického zakupování stavovských osob na venkově. Dokladem je tu především zakomponování erbu v portálu brány.

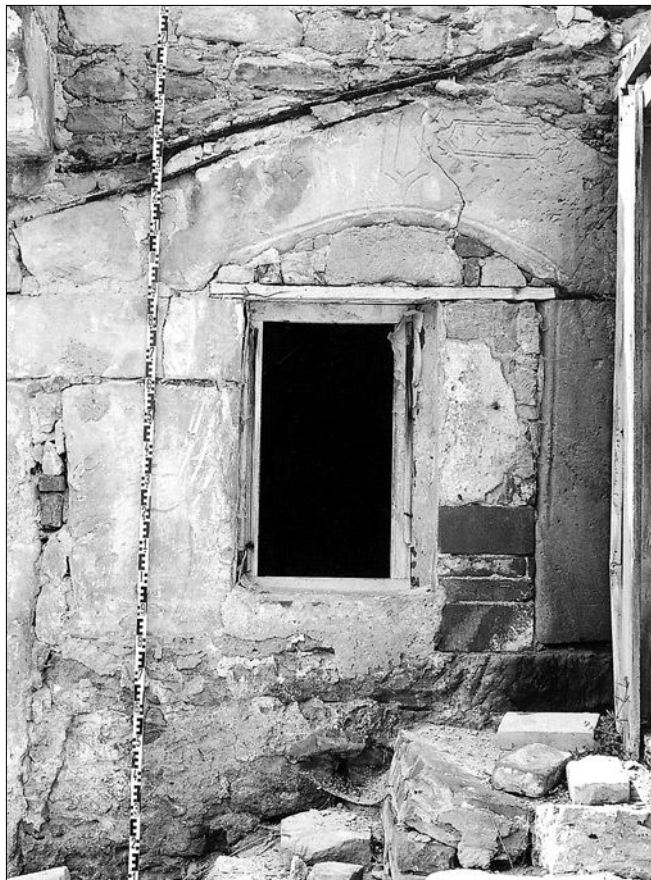
Stejným způsobem lze sledovat dějiny dnešního čp. 29. Vzhledem k tomu, že statek je již v pramenech 16. století

72) Viktorin Škopek získal erb s predikátem „z Elentperku“ 29. 11. 1561. Srov. Národní archiv, fond Saalbuchy, inv. č. 287, fol. 58.

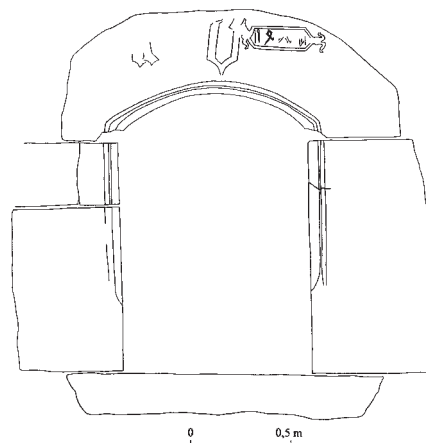
73) SOA Praha, fond Velkostatek Kounice, inv. č. 316, Pozemková kniha vsi Vykán z let 1542–1672, karton 224, fol. 9–13.

74) M. Haasová-Jelínková (ed.), o. c. v pozn. 22, s. 334.

75) SOA Praha, fond Velkostatek Kounice, inv. č. 316, Pozemková kniha vsi Vykán z let 1568–1672, karton 224, fol. 9–13.

Obr. 25: Černůky, čp. 1. Detail ostění okenního otvoru středního dílu hospodářského objektu ve dvoře usedlosti (foto J. Veselý, 2005).

Obr. 26: Černůky, čp. 1. Ostění okenního otvoru středního dílu hospodářského objektu ve dvoře usedlosti. Profilace čela parapetu je osekována. Nezakresleny mladší úpravy. Srov. obr. 25 (kresba a zaměření J. Kypta, 2005).

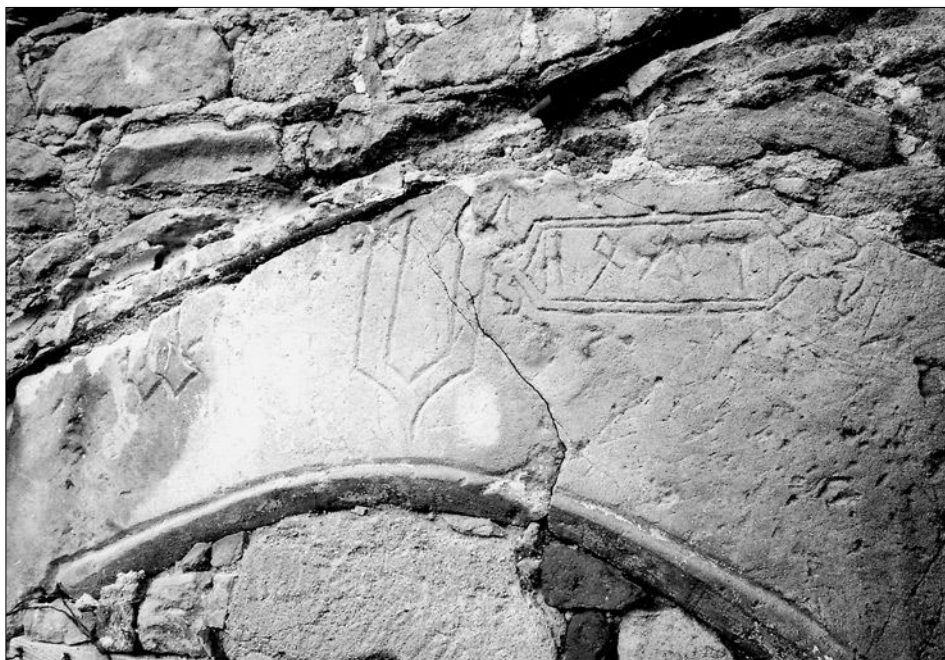
vždy lokalizován do sousedství gruntů, které je možné identifikovat současnými popisnými čísly 30 a 28, lze soudit, že jeho prostorové umístění ve vztahu k ostatním sídelním jednotkám ve vsi nedoznalo od předbělohorského období změny. Nejstarším známým držitelem této usedlosti byl Pavel Teplík, prvně zmiňovaný v soupisu vykánských osedlých z roku 1564.⁷⁶⁾ Podle zápisu v pozemkové knize z roku 1568 je pravděpodobné, že Teplík v té době užíval statek již del-

76) Národní archiv Praha, fond Stará manipulace, sign. B 94/29.

ší dobu. Zbývalo mu totiž k doplacení pouhých 5 kop grošů z jeho kupní ceny: o rok později již seděl v zaplaceném gruntu. Když však v roce 1572 vyšlo najevo, že na usedlosti váznou další, doposud neuhrazené pohledávky věřitelů v hodnotě 19 kop 30 grošů, musel Teplík znovu skládat v letech 1572–1580 vejrunky ve výši 2 kop 30 grošů ročně. Zdá se, že Pavel Teplík hospodařil na usedlosti značně dlouhou dobu, patrně více než 45 let. Po jeho smrti statek ujal v roce 1609 jediný syn Kašpar Teplík, ale již tři roky nato zemřel a dobře zásobená usedlost, oceněná na 900 kop grošů, byla v roce 1612 prodána Janovi Kudrnovi z Podmok (nejspíše Podmoky u Nymburka), který se přizemnil k vdově Anně Teplíkové.⁷⁷⁾ Když byl v roce 1631 grunt vypálen saským vojskem, Kudrna byl již patrně mrtev. Pozůstalý sirotek po Kašparu Teplíkovi Pavel Teplík vzápětí znovu vystavěl světnici, tři komory a maštal, načež mu statek byl v hodnotě 175 kop českých grošů zapsán do pozemkové knihy. V roce 1654 zde hospodařil Vít Bříško; zápis do pozemkové knihy ale obdržel až v lednu 1657. Zpusťlá usedlost s 18 kopami orných rolí, kde zůstaly zachovány jen „*kamenné spodky*“ budov, přitom byla oceněna na 243 kop míšenských grošů. Vít Bříško je v držení gruntu uváděn ještě v roce 1672. Následoval jej Samuel Bříško, který tu investoval více než 100 kop grošů do oprav a okolo roku 1694 opravený grunt v hodnotě 596 zlatých převzal Jan Davídek. Dle okulární vizitace z roku 1719 náležela usedlost, podobně jako v roce 1654, mezi největší ve vsi.⁷⁸⁾ V roce 1770 byl statek popsán následovně: „*v prvním traktu světnice, síň, kuchyň klenutá, ze síně komora, sklep klenutý, ve druhém traktu světnice, kuchyň na pilířích zděná, v světnici komůrka a druhá v síni, na zápraží špejchar, chlívek ovčí, marštal a krawský chlív, stodola s dvojím zaděním o jednom mlatu, studně s pumpou.*“⁷⁹⁾

DĚJINY USEDLOSTÍ ČP. 1 A 2 VE VSI ČERNÍKY

Ze tří zkoumaných lokalit se právě u vsi Černíky nejvýrazněji odrážel v její sociální struktuře typ ekonomiky charakteristický pro úrodnou oblast Středolabské tabule. Berní rula z roku 1654 registruje ve vsi sedm selských used-

Obr. 27: Černíky, čp. 1. Detail segmentově vykrojeného překladu okenního otvoru středního dílu hospodářského objektu ve dvoře usedlosti. Na ploše tesaného článku jsou patrné iniciály vyvedené v gotické minuskuli a vrocení umístěné v kartuši. Srov. obr. 25, 26 (foto J. Kypta, 2005).

lostí s výsevkem pohybujícím se v rozmezí 72–180 korců, jeden zahradnický grunt bez orné půdy a nadto ještě hamfeštní dvůr vybavený půdou v rozsahu 100 korců výsevkové míry.⁸⁰⁾ Zápis zemských desek z roku 1601 také dokládá, že již před třicetiletou válkou byl ve vsi kounickým velkostatkem provozován poplužní dvůr.⁸¹⁾ Zmíněný hamfeštní dvůr, který před třicetiletou válkou užíval Hanuš Bruat, byl v roce 1651 z rozhodnutí kounické vrchnosti darován za věrné služby vysloužilému poručíku (v berní rule je jako držitel uveden Dominic Leitenandt), posléze prodán Františkovi Devátému a roce 1674 kounickou vrchností vykoupen a připojen k tamnímu dvoru.⁸²⁾ Jiná usedlost ve vsi, zvaná „*od starodávna Zemanovská*“, byla dle V. Trnky v roce 1633 Janem Rudolfem hrabětem Trčkou z Lípy věnována v odměně komorníku Janu Menclovi a na základě hamfeštu osvobozena od feudální renty. V. Trnka na základě nám neznámých pramenů soudil, že také tuto nemovitost získal po válce František Devátý a od něj kounická vrchnost, která ji rovněž měla připojit k režijnímu dvoru.⁸³⁾ V tomto případě ale nelze vyloučit, že jde o statek, který je v edici berní ruly označen jako „*Ventzelovský*“, a to při předpokladu, že bychom uvažovali o záměně majuskul „M“ a „W“.

Dějiny usedlostí čp. 1 a 2 lze za pomoci kontinuálně dochovaných pozemkových knih a nejstarších dvou katastrů retrospektivně rekonstruovat jen k zápisům berní ruly, které by však v otázce usedlostní skladby měly hypoteticky odrážet situaci na prahu třicetileté války. Starší pozemkové knihy se nedochovaly. Statek, který je dnes označen čp. 1, byl na konci 18. století popisován následovně: „*Grunt sedlský, jehož hlavní dílové jsou: jedna světnice, síň, pod světnicí ovčinec, kuchyň klenutá, dvě komůrky, prkennej*

77) SOA Praha, fond Velkostatek Kounice, inv. č. 316, Pozemková kniha vsi Vykáň z let 1568–1672, karton 224, fol. 91–96. Při šacuňku byly v usedlosti nalezeny 3 tažné klisny, 2 dvouleté hřebice, 3 krávy, 2 jalovice, 11 ovcí, 7 sviní, 20 slepic s kohoutem, 5 husí s husákem, 2 vozy s příslušenstvím, 2 brány nabitě hřeby, pluh s železnou radlicí, 32 korců vyseté pšenice a 13,5 korce vysetého žita a zásoba pšenice, žita a dalších druhů obilí ve stodole. Většinou drobné ale četné dluhy vůči různým osobám z okolních lokalit činily celkem 94 kop 5,5 groše.

78) Národní archiv, fond Tereziánský katastr, inv. č. 1622.

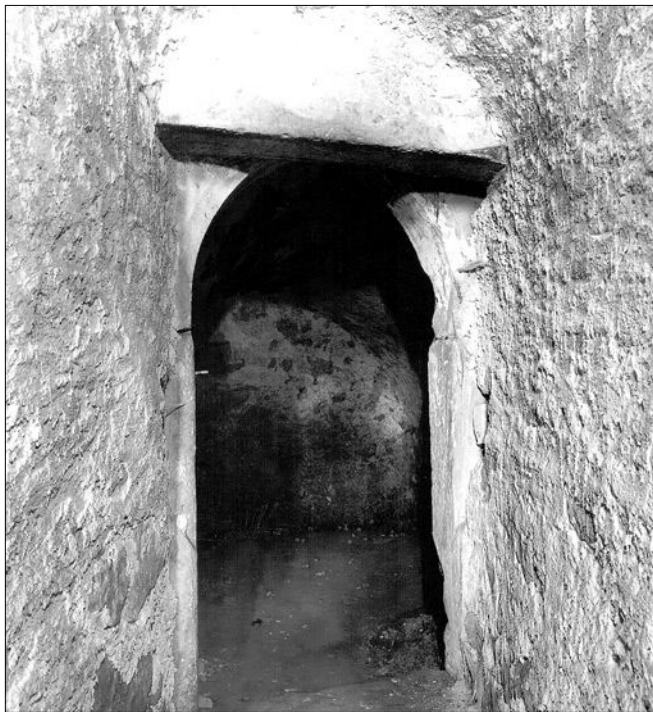
79) SOA Praha, fond Velkostatek Kounice, inv. č. 340, Pozemková kniha vsi Vykáň z let 1770–1882, fol. 85.

80) M. Haasová-Jelínková (ed.), o. c. v pozn. 22, s. 335.

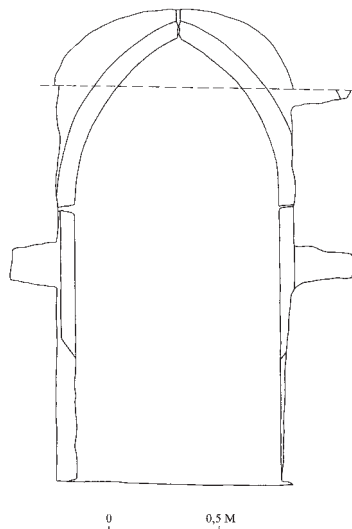
81) Národní archiv, fond Desky zemské, sign. DZV 130, fol. N 16.

82) Na základě dnes neznámých pramenů kounického velkostatku tak soudil V. Trnka, o. c. v pozn. 31, s. 104.

83) V. Trnka, o. c. v pozn. 31, s. 104.

Obr. 28: Černíky, čp. 1. Portál vstupu sklepa situovaného pod hospodářským objektem ve dvoře usedlosti (foto P. Dostál, 1988).

Obr. 29: Černíky, čp. 1. Portál vstupu sklepa situovaného pod hospodářským objektem ve dvoře usedlosti. Přerušovaná linie vyznačuje hranu pískovcového bloku vsazeného do klenby vstupní šje. Srov. obr. 28 (kresba a zaměření J. Kypťy, 2005).

krmník, velkej klenutý sklep a nad ním zase komora, pak na zápraží v jednom pořadí tři špejchárky klenutý, přitom svinský chlívek, koňská marštal, kravský chlív, pak kůlna, stodola zděná s dvouma mlaty, studnice a okolo zahrady špatná zeď.⁸⁴⁾ Podle záznamu berní ruly byla usedlost (klasifikována jako „místo“ a podle dřívějšího hospodáře označena jako „Pospíšilovská“), stejně tak i celá ves, v roce 1654 pustá. Měla disponovat 120 výsevkovými korci orné půdy.⁸⁵⁾ Vzhledem k tomu, že na panství pravděpodobně nebyly ve druhé polovině 17. století řádně vedeny pozemkové knihy, je poddanská držba zdejších usedlostí znovu známa až od konce 17. století. V roce 1694 na gruntu hospodařil Václav Brázda, následovaný Tomášem Brázdou, v roce 1709 pak usedlost s 12 kopami záhonů orných rolí, oceněnou na 527 zlatých, získal Václav Kadeřávek.⁸⁶⁾ Dle okulární vizitace tereziánského katastru k usedlosti na počátku 18. století náleželo 94 výsevkových korců orných rolí.⁸⁷⁾

Také selský grunt čp. 2, označený berní roulou jako „Holečkovský“, byl po skončení třicetileté války pustý.⁸⁸⁾ Před rokem 1694 užíval usedlost s 12 kopami orných rolí Jan Mazač, následovaný od roku 1694 Janem Divišem, od roku 1697 Janem Rosivkou a od roku 1700 Janem Mazačem. V roce 1700 byl grunt oceněn na 448 zlatých a 40 krejcarů. Na počátku 70. let 18. století statek sestával z následujících součástí: „jedna světnice, jedna komora, jeden sklep klenutý, na dvoře klenutý špejchárek, vedle něj koňské marštale a při té kravský chlív, dále zase zděná kůlna, při ní ma-

lej chlívek, na zahradě jedna zděná stodola, okolo celého statu hradební zeď, pak studnice s celým příslušenstvím.“⁸⁹⁾

DĚJINY USEDLOSTI ČP. 72 VE VSI KOUNICE

Ves oproti předchozím dvěma lokalitám vykazovala v raném novověku vyšší míru sociální polarizace. Její skladba byla mj. ovlivněna centrální funkcí lokality v rámci kounického panství. Řada nemovitostí tu v předbělohorském období patřila příslušníkům vrchnostenské byrokracie a zaměstnancům velkostatku. Berní rula z roku 1654 v obci napočítala devět selských usedlostí s rozsahem orné půdy v rozmezí 40–80 korců výsevku a 16 chalupníků vybavených půdou v rozsahu 12–20 výsevkových korců. K největším z nich náležela usedlost s čp. 72, k níž příslušelo 70 korců orných rolí.⁹⁰⁾ Podle nejstarší dochované pozemkové knihy z let 1616–1656 získal patrně nedlouho před rokem 1616 tuto nemovitost Václav Skalník. Nasvědčovala by tomu skutečnost, že ještě v roce 1616 byl povinován klášteru závdavek 25 kop grošů. Naposledy Skalník kladl vejrunky v roce 1618. Během první poloviny dvacátých let grunt v důsledku válečných událostí zpustl a v roce 1625 jej „nahlavu spuštěný“ dostal darem od vrchnosti v odměně za „věrné služby“ kounický purkrabí Jiřík Janeček.⁹¹⁾ Již před rokem 1616 držel Janeček v Kounicích jednu ze zdejších chalup. V roce 1628 ji směnili za jinou chalupu Jana Krejčího, a tu v roce 1650 postoupil zeti Matějovi Kopkovi.⁹²⁾ V roce 1644 získal Janeček pro budoucí hmotné zabezpečení nezletilého syna Václava darem další zdejší chalupnický grunt

84) SOA Praha, fond Velkostatek Kounice, inv. č. 329, Pozemková kniha vsi Černíky, Tlustovousy z let 1771–1881, fol. 1.

85) M. Haasová-Jelínková (ed.), o. c. v pozn. 22, s. 335.

86) SOA Praha, fond Velkostatek Kounice, inv. č. 317, Pozemková kniha vsi Kounice, Černíky, Tlustovousy, Horoušany z let 1702–1746, karton 224; inv. č. 350, Pozemková kniha vsi Kounice, Černíky, Tlustovousy, Vykaň, Bříství, Kozovazy z let 1694–1714, karton 234, fol. 253.

87) Národní archiv, fond Tereziánský katastr, inv. č. 1622.

88) M. Haasová-Jelínková (ed.), o. c. v pozn. 22, s. 335.

89) SOA Praha, fond Velkostatek Kounice, inv. č. 329, Pozemková kniha vsi Černíky, Tlustovousy z let 1771–1881, fol. 7.

90) M. Haasová-Jelínková (ed.), o. c. v pozn. 22, s. 332–333.

91) SOA Praha, fond Velkostatek Kounice, inv. č. 80, Pozemková kniha vsi Kounice z let 1616–1656, karton 234, nefoliováno, grunt poř. č. 10.

92) Viz pozn. 91, grundy poř. č. 13 a 30.

od Petra Kroupy. V té době již zastával úřad pojezdného, ve funkci je pak uváděn ještě na začátku padesátých let. Zdá se však, že syn Václav z neznámých příčin usedlost neujal a Jiřík Janeček ji v roce 1653 prodal za 45 kop míšenských grošů Matějovi Štěpničkovi.⁹³⁾ Selská usedlost čp. 72, kterou Janeček užíval od roku 1625, dle záznamu berní ruly v roce 1654 disponovala 70 korci orných rolí; oséváno mělo být 25 korců ozimů a 12 korců jaří, což byl tehdy nejvyšší produktivní výsevke ve vsi.⁹⁴⁾ Dle záznamů pozemkové knihy byl Jiří Janeček naživu ještě v roce 1672. Před rokem 1694 pak statek čp. 72 s 12 kopami orných rolí, oceněný sumou 304 zlatých, získal Pavel Holeka a v roce 1700 za 572 zlatých Jan Pokorný.⁹⁵⁾ Okulární vizitace tereziánského katastru z roku 1718 zaznamenala, že ke gruntu náleží 85 výsevkových korců orných rolí, z valné části střední bonity.⁹⁶⁾ Dle podrobného popisu, pořízeného v roce 1770, usedlost v té době sestávala ze světnice, síně s klenutou kuchyní a komínem, komory, maštale, chlívy, dvou špejchárků, komůrky na druhé straně dvora, klenutého sklepa, dvou svinských chlívků, stodoly a studně. Na počátku 19. století byla od statku oddělena třetina pozemků k nově zřízené usedlosti čp. 95.⁹⁷⁾

ZÁVĚR

Prezentovaný soubor objektů nejenže podstatným způsobem rozšiřuje dnes známý počet dokladů předbělohorské venkovské architektury v širším zázemí pražského souměstí, ale zároveň prokazuje jejich přítomnost i v regionu, kde dosavadní evidence čítala jen málo položek. Situování sledovaných lokalit v úrodném Polabí odpovídá předpokladům o četnějším pronikání prvků slohové stavební produkce do venkovského prostředí v oblastech s dobrými výchozími podmínkami pro tržně orientovanou zemědělskou výrobu, z níž v 16. století plynul nemalý zisk. V tomto směru poskytovaly zdejší usedlosti ideální příležitosti podmíněné celou řadou aspektů: vysokou bonitou půdy v katastrech, dostatečnou výměrou polností selských statků (zaznamenanou katastry), dobrým napojením na síť komunikací a blízkostí odbytových trhů (pražských či lokálních měst). Profit ze zemědělské výroby mohl být následně zdrojem i pro realizaci náročnějších stavebních podniků.⁹⁸⁾

93) Viz pozn. 91, grunt poř. č. 14.

94) M. Haasová-Jelínková (ed.), o. c. v pozn. 22, s. 332–333.

95) SOA Praha, fond Velkostatek Kounice, inv. č. 336, Pozemková kniha vsí Kounice, Černíky, Tlustovousy, Vykáň, Bříství, Kozovazy z let 1694–1714, fol. 31–33.

96) Národní archiv, fond Tereziánský katastr, inv. č. 48.

97) SOA Praha, fond Velkostatek Kounice, inv. č. 336, Pozemková kniha vsí Kounice z let 1772–1881, fol. 179–187, 267.

98) K možnostem prosperity polabského sedláka v předbělohorském období více J. Kypka – J. Šulc, Poznámky k ..., o. c. v pozn. 3, 26–29.

Obr. 30: Černíky, čp. 1. Severní část západního průčelí hospodářského objektu ve dvoře usedlosti. V bázi zdiva je patrný široký vynášecí pas a ústí větracího průduchu severního dílu sklepa (foto J. Veselý, 2005).

Obr. 31: Černíky, čp. 2 (resp. 28). Pozdně gotická brána stojící ve vjezdu do dvora usedlosti (foto J. Šulc, 2004).

Zastoupení slohových prvků v uvedených lokalitách částečně relativizuje výjimečnost Slánska, nápadného mimořádně početnou, v měřítku středních Čech ojedinělou kolekcí pozdně gotické kamenické práce. Situace ve Vykání či v Černíkách naznačuje, že podobné stavby se zřejmě vyskytovaly i jinde; současný stav poznání tak může být spíše např. odrazem rozdílné intenzity průzkumů jednotlivých regionů nebo důsledkem odlišné míry devastace zástavby vsí v průběhu třicetileté války. Tuto skutečnost zřetelně ilustruje mj. geografické rozložení lokalit s registrovanými nálezy z uvedeného období, které jsou situovány téměř výlučně v zóně širšího zásobovacího zázemí pražských měst, zatímco v blízkém okruhu, kde nepochybně též existovaly stejné výstavné usedlosti, je naopak postrádáme.⁹⁹⁾

99) Málo početné doklady výstavnosti předbělohorské venkovské architektury v blízkém okolí Prahy nápadně kontrastují s průzkumy historických jader vsí, které jsou dnes začleněny do plzeňské aglomerace. Zde se pozdně gotická kamenická práce vyskytuje v poměrně vysoké míře (souhrnně K. Foud – T. Karel, o. c. v pozn. 1).

Obr. 32: Černíky, čp. 2. Pohled od jihozápadu na obytný dům (foto P. Dostál, 1988).

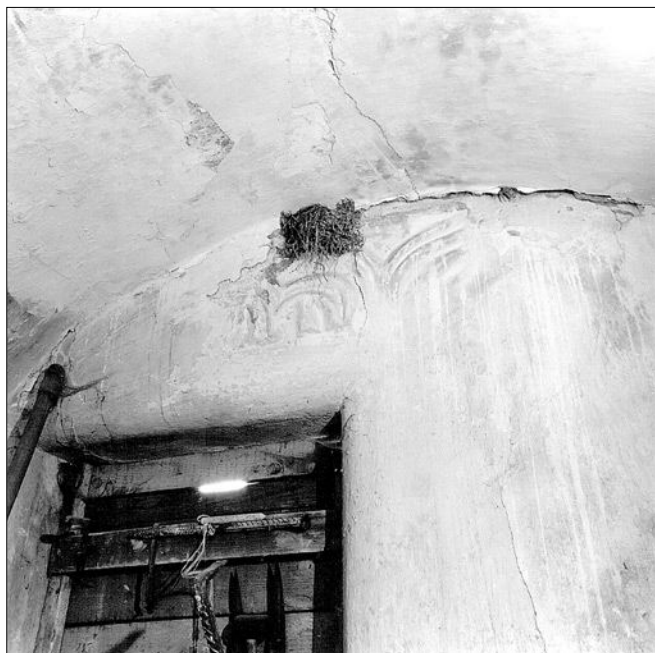
Obr. 33: Černíky, čp. 2. Detail zazděného okenního otvoru v jižním průčelí zadního dílu obytného domu. Srov. obr. 32 (foto P. Dostál, 1988).

V případě vsi Vykáň jsme sledovali vývoj sídelní skladby v relativně zřetelných konturách již od konce mladšího středověku. Umožnil to urbář břevnovského kláštera z roku 1406, který ve vsi eviduje 35 dědin (hereditates) a 11 mlatců (tritularii). Není sice zcela zřejmé, zdali lze jednotlivá hereditas ztotožňovat s usedlostními jednotkami, jisté však naproti tomu je, že ve sledovaném období dochází k postupnému procesu sociální stratifikace, založenému na rozdílném tempu koncentrace zemědělské půdy. Vysoké rozpětí výměr půdních fondů v rámci jednotlivých socioekonomických kategorií osedlých, které se v písemných pramenech dobře projevuje již od třetí čtvrtiny 16. století, se zřetelně odráží i v mladších záznamech berní ruly (u sedláků se výměry půdy pohybují v rozsahu 48–176 výsevkových korců). Uplatnění pozdně gotické kamenické práce

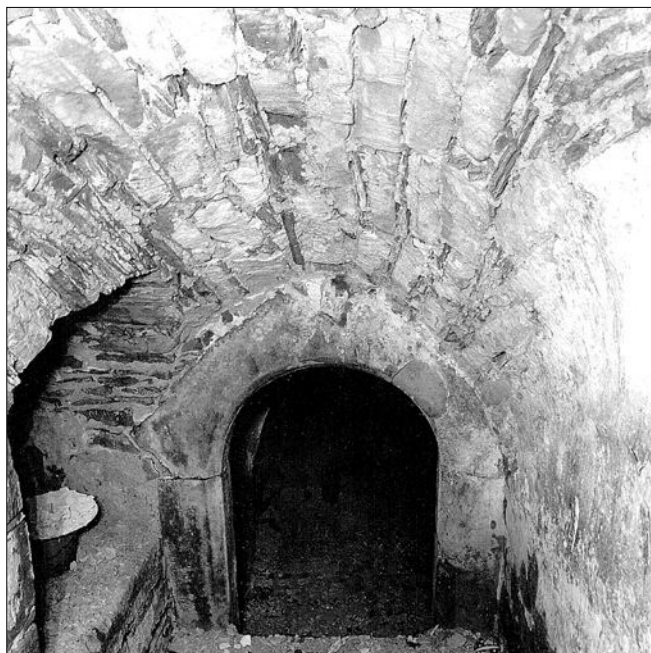
v areálech usedlostí, v jednom případě datovatelné díky vročení zřejmě již do hloubi první poloviny 16. století (čp. 5), potvrzuje, že proces majetkové diferenciace se zde již na prahu raného novověku nacházel v pokročilé fázi. Mezi bohaté grunty se v předbělohorském období řadila i dnešní usedlost čp. 29, jejíž ekonomický potenciál odráží vysoké ocenění k roku 1612 – 900 kop grošů. Nepřekvapuje proto přítomnost bohatě profilovaného goticko-renesančního portálu brány, jejíž pořízení si držitel takto vybaveného statku mohl dovolit.

Z rozboru relevantních písemných pramenů vyplývá, že úvahy o předbělohorských dějinách usedlosti čp. 5 nemohou přebročit úroveň hypotézy. Při sna-

ze ztotožnit tento grunt se zápisy nejstarší pozemkové knihy podle údajů fassé tereziánského katastru a berní ruly vystává rozpor mezi ekonomickým zázemím tímto způsobem identifikované nemovitosti a podobou obou bran, z nichž jedna vyniká užitím erbu a druhá pojednáním kamenické práce a renesančním štítovým nástavcem. Budeme-li důvěřovat údajům fassé tereziánského katastru, pak čp. 5 přičleňuje k usedlosti, jejíž výměra orné půdy patří v rámci vsi ke spodní hranici v kategorii selských statků. Podoba obou bran nás přitom nenechává na pochybách, že jejich stavebník kladl jistě velký důraz na reprezentaci svého sociálního statutu; bylo by tudíž namístě počítat spíše s daleko vyšším ekonomickým potenciálem příslušné usedlosti. Překvapivá je i existence hned dvou vjezdů, přičemž brána do zahrady patří k výjimečným příkladům náročné reprezentace, k němuž lze ve venkovském prostředí dohledat jen ojedinělé analogie. Velmi sugestivně se zde proto nabízí možnost ztotožnit jednu z bran s pozoruhodnou zmínkou k roku 1529, kdy jeden z vykáňských hospodářů přikoupil podsedský grunt, od něhož oddělil část pozemku, aby si zde vystavěl novou bránu. Tento neobvyklý záměr má k jedné z bran čp. 5 ještě jiné, v mnohém udivující pojítka, a to shodu mezi jménem zmiňovaného hospodáře – Duchek Hřib a autentickým erbovním znamením tří hříbovitých hub. Vzhledem k absenci pramenů se dnes ale můžeme jen neurčitě dohadovat o míře náhodnosti či reálnosti vztahu mezi heraldickým motivem a jménem hospodáře. V každém případě znak s vysokou mírou pravděpodobnosti umožňuje vyslovit předpoklad, že zkoumaný artefakt vznikl v kontextu emfyteutického zakupování stavovských osob na venkově. Na tom nic nemění ani skutečnost, že se nepodařilo dohledat žádné doklady o rodu, který uvedený erb užíval. Dobře do těchto souvislostí zapadá i náročné výtvarné pojednání brány vedoucí do zahrady. V nejstarší pozemkové knize narážíme na členy rodiny užívající příjmy Hřib v souvislosti s jinou vykáňskou usedlostí – tzv. škopkovským gruntem. Kontext této nemovitosti, s níž byli Hřibové ve druhé polovině 16. století spojeni jako oprávnění držitelé vej-

Obr. 34: Černíky, čp. 2. Detail plastického, v současné době zaniklého ornamentu v interiéru zadního dílu obytného domu (foto P. Dostál, 1988).

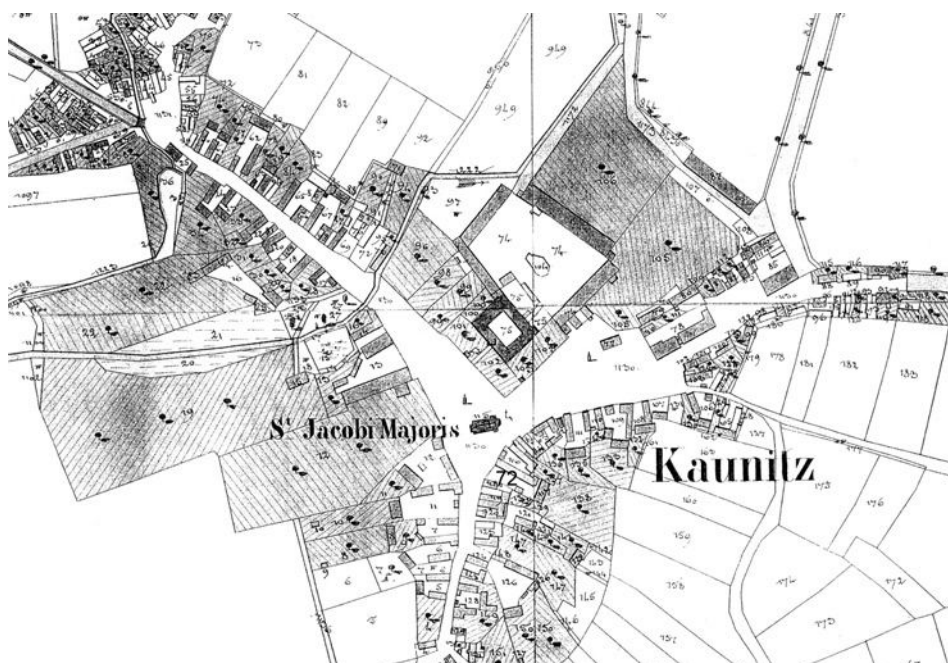

Obr. 35: Černíky, čp. 2. Pozdně gotický portál ve sklepě pod zadním dílem obytného domu (foto P. Dostál, 1988).

runkových splátek, by lépe odpovídal výnosnému statku, jenž se stal předmětem zájmu stavovských osob: od roku 1564 jej držel na emfyteutickém základě Viktorin Škopek z Elentperku. Uspokojivé vysvětlení výše předestřených vazeb či náznaků vazeb k čp. 5 však nejsme schopni předložit. Apriori nelze vyloučit ani možnost druhotného přenesení článku s heraldickým znakem. Toto vysvětlení ale nelze vztáhnout k bráně s renesančním nástavcem, vystavěné nepochybně již v předbělohorském období. Samotné artefakty v každém případě představují velmi cenný doklad vztahu stavovské osoby k zakoupené poddanské usedlosti, jež prostřednictvím erbu demonstrativně deklarovala svůj sociální statut. Zcela opačný způsob, na emfyteutickém právním podkladě užívané nemovitosti, ilustruje situace tzv. susíkovského gruntu v nedalekém Jenštejně. Během krátké doby v polovině 16. století, kdy tento dvůr držela stavovská osoba, byla jeho zástavba značně devastována.¹⁰⁰ V případě vykáňské usedlosti čp. 5 je podstatná i existence dvou vrocení (1536 a 1595), která svědčí o stavebních aktivitách v průběhu 16. století, a to ne jen v určitém krátkém časovém úseku.

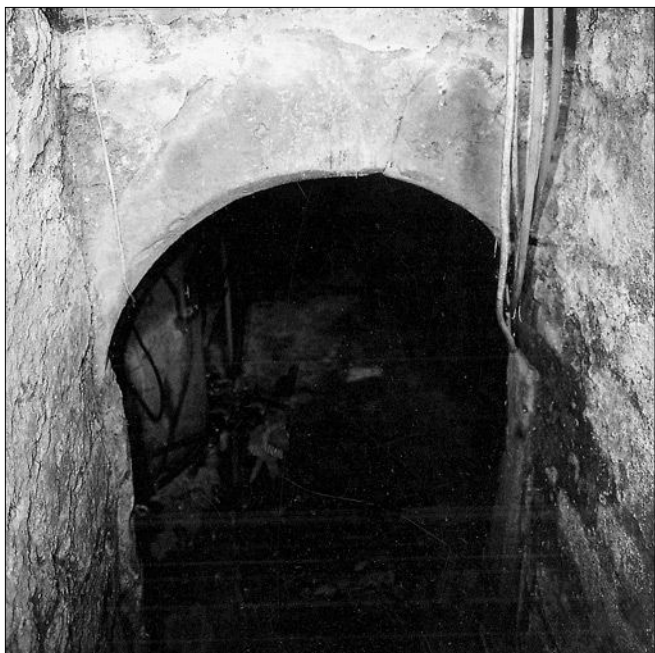
O sociálním pozadí držby sledovaných usedlostí v Černíkách v závěru pozdního středověku a v raném novověku se lze vzhledem k absenci vhodných pramenů jen obtížně vyjádřit. Nabízí se hned několik možností:

poddanská usedlost, manský dvůr, krčma, zcela vyloučit nelze ani dvůr některého ze zdejších drobných šlechticů nebo režijní vrchnostenský dvůr. Pozoruhodná je zejména situace usedlosti čp. 1 s hned několika stavbami předbělohorského stáří, mezi nimiž vyniká torzo hospodářského objektu s relativně početnou kolekcí pozdně gotických tesaných prvků. Zvláště přítomnost autentického vrocení, nepochybně kladoucí dobu výstavby před rok 1500, což by zasazovalo objekt na samý počátek pronikání prvků slohové architektury do prostředí venkovských usedlostí, vzbuzuje dojem poněkud odlišného socioekonomického kontextu této stavební realizace, než bychom očekávali u „běžného“ poddanského statku. V této souvislosti lze upozornit na existenci

Obr. 36: Kounice. Situace vsi na tzv. císařském otisku mapy stabilního katastru z roku 1842. Označena usedlost čp. 72.

100) J. Kypta – J. Šulc, K formám ..., o. c. v pozn. 3.

Obr. 37: Kounice, čp. 72. Druhotně užitý půlkruhový základnek portálu s okosenou hranou ve sklepech pod hospodářským objektem (foto J. Kypta, 2005).

manského statku v Černíkách, ten je však v roce 1499 zmiňován jako „pustý“. Bylo by ale chybou vyloučit poddanskou držbu ze zřetele, neboť jen ve výjimečných případech jsme schopni datovat ukázky kamenické práce ve venkovském prostředí, přičemž nelze vyloučit jejich četnější užití v pokročilé druhé polovině 15. století a na počátku 16. století. Usedlosti v Černíkách k tomu jistě poskytovaly dobré předpoklady, o čemž vypovídá mj. zakupování osob stavovského původu. O tom, že pozdně gotická kamenická práce registrovaná v Černíkách čp. 1 nebyla v zástavbě vsi výjimkou, svědčí obdobné nálezy i v areálu statku čp. 2. Také ve Vykání se slohová kamenická práce pravděpodobně uplatňovala ve větším měřítku.¹⁰¹⁾ Zároveň musíme zohlednit současný, značně nevyrovnaný stav pramenného fondu:

předbělohorská etapa usedlosti čp. 1 v Černíkách se nepochybně uchovala jen díky šťastné shodě okolností, proto by představa o jejím výjimečném architektonickém vybavení mohla být jen zdánlivá. První ránu zástavbě vsi z tohoto období již záhy zasadila třicetiletá válka. Jak asi vypadala architektura bohatě vybavené usedlosti ve Vykání čp. 29, kde v důsledku válečné devastace zůstaly jen „kamené spodky“ budov, popsané pozemkovou knihou. Kromě druhotně užitého tesaného článku prokazuje její výstavnost pouze torzo brány s kvalitně pojednaným portálem.¹⁰²⁾

V závěru si dovolueme upozornit na zásadní kontrast mezi nesporně mimořádným významem souboru sledovaných staveb v Černíkách, které patří k nejcenějším objektům svého druhu, a to i v měřítku celých Čech, a jejich tristním fyzickým stavem. Postupná degradace či destrukce těchto památek by proto měly být výzvou k cílené dokumentaci nejhodnotnějších ukázek venkovské architektury, dříve než zcela zaniknou nebo ztratí podstatnou část své vypovídací hodnoty.

101) V době těsně před odevzdáním studie do tisku se nám podařilo nalézt další doklad uplatnění slohové architektonické produkce ve sledovaných lokalitách: druhotně užitě části pozdně gotického portálu ve Vykání čp. 3, v usedlosti, jejíž východní parcelní hranice zároveň tvoří vymezení areálu čp. 5. Tesané články stojek s okosenou hranou zabíhající do trojúhelníkového štítu jsou užitý v portálu sklepa, situovaného pod zadním dílem domu, jenž ze západu vymezuje plochu dvora usedlosti. Tyto tesané prvky jsou ale v portálu osazeny opačně – štítkem vzhůru. Tento nálezný v usedlosti, zařazené berní rulou do kategorie sedláků, naznačuje, že výše pojednávané artefakty patrně nebyly v rámci zástavby vsi solitéry. Dochovaná kamenická produkce pozdně gotického charakteru se však v současnosti zřejmě nachází v méně nápadných místech.

V této souvislosti lze zmínit i segment profilovaného tesaného ostění, jenž se nalézá volně položený při komunikaci u čp. 10. I tento nálezný mohl patřit k vybavení některé z vykáňských usedlostí.

102) Výrazně odlišné skladbě zástavby v předbělohorském období oproti stavu, tak jak je zachycen nejstaršími katastrálními mapami, by mohlo s vysokou mírou pravděpodobnosti odpovídat i umístění honosné renesanční brány ve Vykání čp. 5, jejíž zazděný průjezd v 19. století vedl „pouze“ do zahrady.

SPÄTGOTISCHE STEINERNE BAUGLIEDER IN BAUERNHÖFEN IN DER REGION VON NYMBURK

UNTERSUCHUNGEN DER AUSGEWÄHLTEN BAUERNHÖFE IN DEN GEMEINDEN VYKÁŇ, ČERNÍKY, KOUNICE

Die Erkenntnis der Baugestalt spätmittelalterlicher und frühneuzeitlicher Dörfer zog besonders in den 80. Jahren des 20. Jahrhunderts rasch die Flächen- und Inventarisierungsforschung der sogen. Volksbaukunst vor. In mehreren Regionen ist es gelungen zahlreiche Kollektionen der Steinmetzenwerke spätgotischen Charakters zu registrieren, deren Ursprung sich in überwiegender Mehrheit zweifellos mit dem gegebenen sozialen Milieu verbinden lässt. Die Funde konzentrieren sich vor allem in der breiteren Region von Slaný (Schlan), von Sedlčany (Seltschan), in der Umgebung von Pilsen und in einem nicht großen, Kouty (Winkel) genannten Gebiet zwischen České Budějovice und Český Krum-

lov (zwischen Budweis und Krumau). In mehreren Ortschaften kommt bislang ein wesentlicher oder überwiegender Teil jener Details in ursprünglicher Lage vor. Einige der identifizierten Bauten bleiben jedoch bis heute nur in handschriftlichen Ausgängen der Inventarisierungs- und der historischen Bauforschung. Zu den nicht veröffentlichten Positionen zählen auch spätgotische steinerne Bauglieder in Dörfern Vykáň, Černíky und Kounice.

Die benachbarten Gemeinden befinden sich in der südwestlichen Partie des Bezirkes Nymburk (Kreis Mittelböhmen), nördlich von Český Brod (Böhmisch Brod). In Vykáň identifizierte man in den Konstr.-Num-

mern 5 und 29 Relikte nach den Toren, deren Portale sich mit spätgotischen Formen oder mit jenen zwischen der Gotik und Renaissance auszeichnen. Als sehr wertvoll erscheint eine Aquarellzeichnung, deren Autor die Gestalt des Bauernhofes Nr. 5 zu Ende des 19. Jahrhunderts aufnahm. In der Komposition dominieren zwei Tore. Im Bogenlauf der Hofeinfahrt befindet sich ein Bauglied mit heraldischer Figur in Gestalt von drei pilzartigen Schwämmen. Dieses Glied bildet gegenwärtig einen Teil der Zaunsäule bei der Einfahrt in den Hof. Das andere, in der Gartenmauer situierte Tor, war zur Entstehungszeit der Zeichnung zugemauert. Die anspruchsvolle künstlerische Behandlung dieses Tores zeichnete sich mit dem reich profilierten spätgotischen Portal aus, oberhalb dessen sich ein Renaissance-Giebelaufsatz befand. Gegenwärtig befindet sich an der Stelle dieses Tores eine Kollektion mehrerer gemeißelter Portalteile. Auch die Einfahrt in den Hof Nr. 29 vermittelte ein aufwändiges Tor mit reich profiliertem Portal zwischen Gotik und Renaissance. Recht wertvolle Belege der Dorfbauung aus der Periode vor dem dreißigjährigen Krieg erhielten sich im Dorf Černíky Konstr.-Nrr. 1 und 2, wo sich außer zwei spätgotischen Einfahrtstoren auch Reste nach ähnlich alten Wirtschaftsbauten und einem Wohnhauskern befinden. Zu den außerordentlich wertvollen Beispielen zählt auch das Wirtschaftsgebäude im Hof Nr. 1, an dessen Fassade ein Komplex spätgotischer Tür- und Fenstergewände zum Ausdruck kommt. Die Bedeutung dieses Baus ist durch ihre geritzte Datierung auf einem der gemeißelten Glieder unterstrichen – wohl 1471 oder 1491 (sicher lesbar sind lediglich die zwei ersten Ziffern). In Kounice repräsentiert das Vorkommen gemeißelter Teile das Gehöft Nr. 72 mit einem sekundär angewendeten spätgotischen Bogenlaufteufel.

Der Gegenstand der Studie ist auch ein Versuch solche Artefakte in ihrem sozialen und kulturellen Kontext zu bewerten. Die eigentliche Beschreibung und Interpretation der erforschten Objekte sind daher mit einer zu dem güterrechtlichen Status und der Position der bestimmten Liegenschaften im Rahmen der sozioökonomischen Struktur der Gemeinde und der Region gezielten Schriftquellenanalyse verknüpft.

Das präsentierte Ensemble erweitert nicht nur wesentlich die bislang bekannte Zahl der Dorfbaukunstbelege im breiteren Vorfeld des Prager Städtekomplexes vor dem Ausbruch des dreißigjährigen Krieges, sondern beweist zugleich ihr Vorhandensein auch in der Region, wo die bisherige Evidenz lediglich unzählige Einzelbeispiele gekannt hat. Die Situierung der erforschten Gemeinden in der fruchtbaren Elbegegend entspricht den Betrachtungen vom intensiveren Eindringen der Stilbaukunsstelemente in das Dorfmilieu in Regionen mit günstigen Ausgangsbedingungen für die marktorientierte landwirtschaftliche Produktion, die im 16. Jahrhundert einen erheblichen Ertrag darbot. In diesem Sinn verfügten die Bauernhöfe dieser Region über ideale, von mehreren Hinsichten bedingte Gelegenheiten: hohe Bodenbeschaffenheit in den Katastergeländen, genügende, in Katastern registrierte Ackerfläche von einzelnen Bauernhöfen, guten Anschluss zum Straßennetz und die Nähe der Absatzmärkte (in den Prager Städten oder Landstädten). Der Ertrag der landwirtschaftlichen Produktion mag nachfolgend eine Geldquelle für die Verwirklichung sogar auch der anspruchsvolleren Bauunternehmen worden sein.

Die Vertretung der Stilelemente in den genannten Gemeinden relativiert teilweise die Außergewöhnlichkeit der Region von Slaný (Schlan), wo eine auffallend zahlreiche, in Maßstäben Mittelböhmens rare Kollektion spätgotischer Steinmetzenwerke vorhanden ist. Die Situation in Vykaň oder Černíky deutet an, ähnliche Konzentration möge auch in anderen Orten vorkommen sein; der gegenwärtige Erkenntniszustand kann also eher z. B. die unterschiedliche Forschungsintensität in einzelnen Regionen oder die Folgen des unterschiedlichen Dorfbauungsbeschädigungsmaßes während des dreißigjährigen Krieges widerspiegeln. Diese Tatsache illustriert deutlich a. A. die geografische Lage der Ortschaften mit registrierten Fundstätten aus der zu verfolgenden Periode lediglich im breiteren Versorgungshinterland der Prager Städte, während im engeren Umkreis Prags, wo zweifellos ebenso aufwändige Bauernhöfe gestanden waren, wurden keine festgestellt.

Im Fall des Dorfes Vykaň folgte man der Entwicklung der Siedlungskomposition in verhältnismäßig deutlichen Konturen schon seit Ende des späteren Mittelalters, als der auf unterschiedlichen Intensitäten der Ackerkonzentration fußende stufenweise Prozess der sozialen Schichtung angesetzt hatte. Die große Spanne der Ackerflächen im Rahmen einzelner sozioökonomischer Kategorien der Sesshaften, die seit dem dritten Viertel des 16. Jahrhunderts in Schriftquellen gut dokumentiert ist, widerspiegelt sich deutlich auch in späteren Katastereintragungen. Das

Vorkommen der in einem Fall (Nr. 5) dank der Jahreszahl wohl schon tief in die erste Hälfte des 16. Jahrhunderts datierbaren spätgotischen Steinmetzenarbeiten in den Bauernhöfen beweist, dass der Vermögensdifferenzierungsprozess sich hier schon an der Schwelle der Neuzeit in einer fortgeschrittenen Phase befunden hat. Unter die reichen Bauerngründe der Periode vor der Schlacht auf dem Weißen Berg zählte bestimmt auch der jetzige Bauernhof Nr. 29, dessen hohes ökonomisches Potenzial auch die Grundbucheintragungen aufgenommen haben. Das Aufkommen eines reich profilierten gotisch-renaissanceanen Torportals überrascht somit nicht, denn der Besitzer eines so ausgestatteten Hofes hat es sich leisten können.

Aus der Analyse relevanter Schriftquellen kommt es hervor, die Überlegungen von der Geschichte des Hofes Nr. 5 vor dem dreißigjährigen Krieg dürfen nicht das Stadium einer Hypothese überschreiten. Bei der Bemühung diesen Grund mit Eintragungen des ältesten Grundbuchs zu identifizieren erscheint ein Widerspruch zwischen dem wirtschaftlichen Hintergrund der Liegenschaft und der Gestalt beider Tore, von denen das eine mit Anwendung eines Wappens, das andere mit anspruchsvoller Steinmetzenarbeit und einem Renaissancegiebelaufsatz gekennzeichnet sind. Verlässt man sich auf die Angaben des späteren thesesianischen Katasters, so wird die Nr. 5 zu dem Hof zugeordnet, dessen Ackerfläche sich im Dorfe der unteren Grenze der Kategorie Bauerngrund nähert. Die Gestalt beider Tore lässt einen nicht im Zweifel, ihr Bauherr habe die Repräsentation seines sozialen Status hoch akzentuiert; man sollte dabei eher mit einem weit höheren wirtschaftlichen Potenzial seines Hofes rechnen. Überraschend ist auch das Vorkommen bereits zweier Einfahrten, wobei das Gartentor zu raren Beispielen der außerordentlichen Repräsentation zählt, wozu sich im Dorfmilieu nur vereinzelte Analogien aussuchen lassen. Sehr suggestiv bietet sich da eine Möglichkeit dar das eine der Tore mit der bemerkenswerten Erwähnung aus dem J. 1529 zu identifizieren, als ein Hauswirt in Vykaň einen Untersassengrund zugekauft hatte, von dem er einen Grundstückteil abtrennte um ein neues Tor erbauen zu können. Diese ungewöhnliche Absicht hat zu einem der Tore der Nr. 5 noch eine, in mehreren Hinsichten verwundernde Verbindung, und zwar zwischen dem Namen des erwähnten Wirtes – Duchek Hřib (hřib = Pilz) – und dem authentischen heraldischen Zeichen von drei pilzartigen Schwämmen. Mit Rücksicht zum Mangel an Quellen kann man sich heute nur unbestimmt vom Maß der Zufälligkeit oder Wirklichkeit des Verhältnisses zwischen dem heraldischen Zeichen und dem Wirtsnamen auseinandersetzen. Das Wappen lässt uns jedenfalls mit einem hohen Maß an Wahrscheinlichkeit die Voraussetzung ausdrücken, das erforschte Werk sei im Kontext des emphyteutischen Ankaufens ständischer Personen auf dem Lande entstanden. Darauf ändert nichts selbst die Tatsache, es sei misslungen einige Belege von dem Geschlecht jenes Wappens auszusuchen. In diese Zusammenhänge passt auch die anspruchsvolle künstlerische Behandlung des Gartentors hinein. Im ältesten Grundbuch findet man die Familienmitglieder mit Beinamen Hřib bei einem anderen Hof in Vykaň, den im 16. Jahrhundert ein Adeliger hielt. Diese Liegenschaft, zu der sich die Hřibs in jener Zeit als berechtigte Besitzer der Grundabzahlungen beziehen, hätte besser einem ertragreichen Bauerngrund entsprochen, der zugleich Gegenstand des Interesses von ständischen Personen wurde. Es lassen sich aber bei jetzigem Erkenntniszustand keine befriedigenden Erklärungen zu den oben genannten Beziehungen zur Nr. 5 oder ihren Indizien vorlegen. Selbst die Sekundärtranslation des Bauglieds mit dem Wappen ist nicht auszuschließen. Diese Erklärung lässt sich allerdings nicht zum zweifellos schon in der Periode vor dem Ausbruch des dreißigjährigen Krieges erbauten Tor mit dem Renaissance-Giebelaufsatz beziehen. Allein die Artefakte stellen in jedem Fall einen sehr wertvollen Beleg des Verhältnisses einer ihren Sozialstatus mittels ihres Wappens demonstrativ deklarierenden ständischen Person zum gekauften Bauernhof dar. Im Fall des Hofes Nr. 5 in Vykaň ist auch das Vorhanden zweier Jahreszahlen (1536 und 1595) wichtig, denn sie bezeugen die Bauaktivitäten im Laufe des 16. Jahrhunderts, und zwar nicht nur in einem kurzen Zeitabschnitt.

Man kann sich vom sozialen Hintergrund des Besitzes erwähnter Bauernhöfe in Černíky gegen Ausgang des Spätmittelalters und in der frühen Neuzeit mit Rücksicht zu mangelnden verwendbaren Quellen nur schwierig ausdrücken. Mehrere Möglichkeiten sind ja dargeboten: ein Untertanenhof, ein Mannenhof, eine Schänke, gar nicht auszuschließen ist auch der Hof eines der lokalen Kleinadeligen oder ein herrschaftlicher Regie-Hof. Bemerkenswert ist besonders die Situation der Nr. 1 mit bereits mehreren Bauten aus der Zeit vor dem dreißigjäh-

rigen Kriegs, unter denen der Torso eines Wirtschaftsobjekts mit einer verhältnismäßig reichen Sammlung spätgotischer Steinmetzenglieder hervorrangt. Besonders die authentische Jahreszahl, die die Bauzeit des Gebäudes vor 1500 einordnet, bereits an den Anfang der Penetration der Stilelemente in die Dorfbaukunst, erweckt einen Eindruck der etwas unterschiedlichen sozioökonomischen Zusammenhänge dieses Bauunternehmens als welche man bei einem „üblichen“ Bauernhof hätte erwarten können. Dabei kann man auf das Vorhanden eines Mannenhofs in Černíky aufmerksam machen, der aber 1499 als „wüste“ erwähnt wurde. Ein Fehler wäre aber den Untertanenbesitz nicht zu berücksichtigen, denn nur in raren Fällen sind wir imstande die Steinmetzenarbeiten im Dorfmilieu zu datieren; dabei lässt sich ihre öftere Anwendung im späten 15. und frühen 16. Jahrhundert nicht ausschließen. Die Höfe in Černíky boten dazu bestimmt gute Voraussetzungen dar, wovon a. A. das Ankaufen der Personen ständischen Ursprungs deutlich zeugt. Die Tatsache, dass die in Černíky Nr. 1 registrierte spätgotische Steinmetzenarbeit in der Dorfbaukunst keine Ausnahme bedeutete, wird mit ihrem Vorkommen auch im Hof Nr. 2 bezeugt. Zugleich muss man aber den gegenwärtigen, erheblich unausgeglichene Zustand des Quellenfonds berücksichtigen: die Bauetappe vor dem dreißigjährigen Krieg im Hof Nr. 1 ist zweifellos dank der Gunst der Umstände erhalten geblieben, daher könnte die Vorstellung von seiner außergewöhnlichen architektonischen Ausstattung nur scheinbar sein. Den ersten Schlag erlitt die Dorfbaukunst aus der Vorkriegszeit schon bald danach im dreißigjährigen Krieg. Wie mag vielleicht die Architektur des reich ausgestatteten Hofes Nr. 29 in Vyškáň ausgesehen haben, von der die Kriegsverheerung bloß beklagenswerte, im Grundbuch beschriebene Reste der Steingebäude hinterließ. Neben einem sekundär angewendeten gemeißelten Bauglied bezeugt ihren Aufwand nur ein Tortorso mit einem wertvollen Portal.

ABBILDUNGEN

- Abb. 1: Katastergebiete der Dörfer Vyškáň, Černíky, Kounice (Bez. Nymburk) laut der sogen. Kulturreisekarte, 1842. Strichlinien – Verlauf etlicher Kommunikationen (Zeichnung J. Kypta).
- Abb. 2: Vyškáň. Dorfsituation laut des sogen. kaiserlichen Pflichtabdrucks vom Stabilkataster, 1842. Höfe Konstr.-Nr. 5 und 29 deutlicher gemacht. Punkte – Lage der im Text beschriebenen Tore.
- Abb. 3: Vyškáň Nr. 5. Aquarellzeichnung aus dem Ende des 19. Jahrhunderts, Ansicht von Nordwesten. Die Komposition beherrschen zwei später abgerissene Einfahrtstore (Repro J. Šulc).
- Abb. 4: Vyškáň Nr. 5. Sekundär angewendetes gemeißeltes Torbogenlaufsegment mit dem heraldischen Zeichen von drei pilzartigen Schwämmen; Rest nach der Hofeinfahrt. An der abgefasten Kante Steinmetzenzeichen in Gestalt der überkreuzten Buchstaben Z und Y. Unter dem Bauglied eine Platte mit neuzeitlicher geritzter Jahreszahl 1536 (Foto J. Šulc 2004).
- Abb. 5: Vyškáň Nr. 5. Linkes Torportalgewände, in die Garteneinfriedigungsmauer eingefasst (Foto J. Šulc 2004).
- Abb. 6: Vyškáň Nr. 5. Rechtes Torportalgewände, in die Garteneinfriedigungsmauer eingefasst. An der oberen Fläche liegt ein gemeißeltes Glied mit abgefasten Kanten, mit dem gleichen Steinmetzenzeichen wie am Bogensegment mit dem heraldischen Zeichen (s. Abb. 4, überkreuzte Buchstaben Z und Y – Foto J. Šulc 2004).
- Abb. 7: Vyškáň Nr. 5. Torbogenlaufsegment, frei liegend zwischen den Torportalgewänden vor der Garteneinfriedigungsmauer (Foto J. Šulc 2004).
- Abb. 8: Vyškáň Nr. 5. Sekundär angewendeter Oberteil des Giebelauflaufsatzes vom ursprünglichen Gartentor (s. Abb. 3). Darunter eine Platte mit neuzeitlich geritzter Jahreszahl 1536 (Foto J. Šulc 2004).
- Abb. 9: Vyškáň Nr. 5. Ausschnitt der Zeichnung von der Abb. 3 – Gartentorportalgewände. In der Mitte Jahreszahl deutlich, die sich hypothetisch 1536 lesen lässt (Repro J. Šulc).
- Abb. 10: Vyškáň Nr. 5. Sekundär angewendeter Sandsteinblock mit der geritzten Jahreszahl 1595, gegenwärtig im Mauerwerk der Scheune (Foto J. Šulc 2004).
- Abb. 11: Vyškáň Nr. 29. Tortorso mit gotisch-renaissancenem Gewände in der Hofeinfahrt (Foto J. Kypta 2005).

- Abb. 12: Vyškáň Nr. 29. Torgewändedetail von der Hofeinfahrt (Foto J. Šulc 2004).
- Abb. 13: Černíky. Dorfsituation laut des sogen. kaiserlichen Pflichtabdrucks vom Stabilkataster, 1842. Die Höfe 1 und 2 bezeichnet. Punkte – Lage der Einfahrtstore. Dunkel ausgezeichnet – im Text beschriebene Objekte.
- Abb. 14: Černíky Nr. 1. Spätgotisches Tor mit nachträglich errichtetem Giebelauflaufsatz. Die Gewändekante am linken Bogenlaufansatz deutlich abgefast (Foto F. Šebek 1969).
- Abb. 15: Černíky Nr. 1. Torso des spätgotischen Tors (Foto J. Šulc 2004).
- Abb. 16: Černíky Nr. 1. Torso des spätgotischen Tors. Reste nach den späteren klassizistischen Putzschichten an der Fassade nicht eingezeichnet (Aufnahme und Zeichnung J. Kypta 2005).
- Abb. 17: Černíky Nr. 1. Wohngebäude, Westseite. Im Giebel deutliches, aus einem Sandsteinblock gemeißeltes Gewände eines zugemauerten kleinen Fensters (Foto J. Šulc 2004).
- Abb. 18: Černíky Nr. 1. Zugemauertes Giebel Fenster an der Westseite des Wohngebäudes, s. Abb. 17 (Foto J. Šulc 2004).
- Abb. 19: Černíky Nr. 1. Wirtschaftsgebäude im Hof, Hofseite (Foto J. Kypta 2005).
- Abb. 20: Černíky Nr. 1. Wirtschaftsgebäude im Hof, Hofseite, Detail des mittleren Kragsteins (Foto J. Veselý 2005).
- Abb. 21: Černíky Nr. 1. Wirtschaftsgebäude im Hof, Grundrisse vom Keller, Erdgeschoss und von der westlichen Partie der Wohnhausumfassungsmauer. Spätmittelalterliche Konstruktionen – dunkel gefärbt, nach 1620 schraffiert, neuzeitliche Konstruktionen gekörnt (Zeichnung J. Veselý, Aufnahme J. Kypta, J. Veselý 2005).
- Abb. 22: Černíky Nr. 1. Wirtschaftsgebäude im Hof, Hofseite (Zeichnung und Aufnahme J. Kypta 2005).
- Abb. 23: Černíky Nr. 1. Wirtschaftsgebäude im Hof, Hofseite, Detail (Foto J. Veselý 2005).
- Abb. 24: Černíky Nr. 1. Wirtschaftsgebäude im Hof, Ostseite, nördlicher Teil. In der Portalzumauerung ein gemeißelter Steinquader in sekundärer Lage (Foto J. Šulc 2004).
- Abb. 25: Černíky Nr. 1. Wirtschaftsgebäude im Hof, Mittelteil, Fenstergewändedetail (Foto J. Veselý 2005).
- Abb. 26: Černíky Nr. 1. Wirtschaftsgebäude im Hof, Mittelteil, Fenstergewände. Brüstungsprofil abgehauen, spätere Änderungen nicht eingezeichnet, (s. Abb. 26, Zeichnung und Aufnahme J. Kypta 2005).
- Abb. 27: Černíky Nr. 1. Wirtschaftsgebäude im Hof, Mittelteil, Detail vom Fenstersturz. An der Fläche des gemeißelten Gliedes deutliche gotische Minuskelnitalien und Jahreszahl in einer Kartusche (s. Abb. 25, 26, Foto J. Kypta 2005).
- Abb. 28: Černíky Nr. 1. Wirtschaftsgebäude im Hof, Eingangsportal zum Keller (Foto P. Dostál 1988).
- Abb. 29: Černíky Nr. 1. Wirtschaftsgebäude im Hof, Eingangsportal zum Keller. Strichlinie – Kante des im Halsgewölbe eingemauerten Sandsteinblocks (s. Abb. 28, Zeichnung und Aufnahme J. Kypta 2005).
- Abb. 30: Černíky Nr. 1. Wirtschaftsgebäude im Hof, nördlicher Teil der Westfassade. In der Mauerbasis ein breites Tragband und Lüftlochausmündung vom Kellernordteil (Foto J. Veselý 2005).
- Abb. 31: Černíky Nr. 2 (bzw. 28). Spätgotisches Einfahrtstor (Foto J. Šulc 2004).
- Abb. 32: Černíky Nr. 2. Wohnhaus, Ansicht von Südwesten (Foto P. Dostál 1988).
- Abb. 33: Černíky Nr. 2. Wohnhaus, Hinterteil, Südseite, Detail einer zugemauerten Fensteröffnung (s. Abb. 32, Foto P. Dostál 1988).
- Abb. 34: Černíky Nr. 2. Wohnhaus, Hinterteil, Inneres. Detail des plastischen, gegenwärtig verschwundenen Ornaments (Foto P. Dostál 1988).
- Abb. 35: Černíky Nr. 2. Wohnhaus, Hinterteil, Keller, spätgotisches Portal (Foto P. Dostál 1988).
- Abb. 36: Kounice. Dorfsituation laut des sogen. kaiserlichen Pflichtabdrucks vom Stabilkataster, 1842. Hof Nr. 72 bezeichnet.
- Abb. 37: Kounice Nr. 72. Keller unter dem Wirtschaftsgebäude, sekundär angewendeter Portalsturzbogen mit abgefasten Kanten (Foto J. Kypta 2005).

(Übersetzung J. Noll)